

PRIZMA

MESEČNE POLITIČKE ANALIZE

Izdavač

Centar za liberalno-
-demokratske studije

Redakcija

Ilija Vujačić, Boško
Mijatović (glavni
urednik), Slobodan
Samardžić, Dragor Hiber

Sekretar redakcije

Aleksandra Stankov-
-Mijatović

Grafički dizajn

Zoran M. Blagojević

Za izdavača

Zoran Vacić

Štampa: Goragraf,
Beograd, juni 2002.

Izlazi jednom mesečno

Sva prava zadržava CLDS.
Prenošenje teksta u
celini ili delovima
dozvoljeno je samo uz
navođenje izvora

Adresa izdavača

Beograd,
29 novembra 10/V

Tel-fax: 3225- 024

Web sajt

www.clds.org.yu

E-mail

office@clds.org.yu

Projekat podržava

Westminster Foundation
for Democracy

Sadržaj:

Boško Mijatović **3**

Pregled meseca

Jovan Teokarević **11**

SR Jugoslavija i Partnerstvo za mir

Vojislav Stanovčić **19**

Kako rehabilitovati društvene institucije

Milan Brdar **32**

U odbranu nacionalizma

Mirjana Vasović **40**

Pobornici „Zvanične verzije”

Pregled meseca

3. maj

Ministar inostranih poslova **Goran Svilanović otvorio je pitanje referenduma za nezavisnu Srbiju** koga promovise ministar pravde i predsednik DHSS-a Vladan Batić. Po Svilanoviću, Batićeva kampanja u korist referenduma (uz prikupljanje potpisa građana od strane stranke čiji je predsednik) ozbiljno dovodi u pitanje zvaničan stav vlade Srbije pred stranim diplomatama i vladama. Naime, nasuprot deklarativnoj podršci vlade sporazumu o odnosima Srbije i Crne Gore stoje dela jednog njenog člana, od kojih se niko, ni premijer, ne ograđuje. I zaista, nije baš ozbiljno da jedan član vlade vodi sopstvenu politiku po najvažnijem državnom pitanju. Sa druge strane, Batić se može razumeti: jedna mala, ali ambiciozna stranka prisiljena je da potraži i nađe nezauzet politički prostor, kako bi pridobila makar jedan deo biračkog tela. I Batić je krenuo putem nezavisnosti, znajući da, realno, ne može da pokvari stvar sa sporazumom. Predstavnici drugih stranaka iz DOS-a izrazili su neslaganje sa kampanjom DHSS-a, dok je premijer Zoran Đinđić rekao da to „nije ozbiljno”. A Milo Đukanović nije propustio priliku da podrži Batićevu savezničku akciju i zaključio kako, eto, „u Srbiji ljudi shvataju da je Srbija dosta brinula tuđe brige”.

9. maj

Prilikom posete Beogradu, predsednik grčke vlade **Kostas Simitis saopštio je odluku Grčke da uloži 238 miliona dolara u poboljšanje infrastrukture u Srbiji**. Sporazum će tek biti potpisan, posle dogovora oko tehničkih rešenja, a Grčka je zainteresovana za što bolji saobraćaj u vreme Olimpijade koja se 2004. održava u Grčkoj.

Srbija može, zbog evropske i grčke zainteresovanosti, da pomalo profitira na uslovima kredita, a eventualnu realizaciju ove mogućnosti ćemo tek videti. Sa druge strane, postoje jasne indicije da će finansiranje infrastrukture biti korišćeno od više političkih grupacija u zemlji kao važan faktor tokom političke i izborne utakmice – svi će biti zaslužni što se opravljaju putevi i železnice, kao da Evropa ne finansira poslove sebe radi.

1 Predsednik Programskog saveta CLDS.

9. maj

U organizaciji jedne nevladine organizacije, daleko od očiju javnosti **sastali su se predstavnici NATO-a i Jugoslavije**, predvođeni ministrom Svilanovićem i zamenikom načelnika Generalštaba generalom Krgom. Tema: pristupanje Jugoslavije Paretnerstvu za mir, reforme VJ i slično. Još bi bolje bilo da su savezna ili republička skupština imale prilike da raspravljaju o priključenju NATO-u.

10. maj

Predsednik Komiteta za spoljnu politiku Senata SAD **Džozef Bajden izneo je svoje viđenje novih uslova koje bi Srbija trebalo da zadovolji** da bi se kakndidovala za nastavak američke ekonomske pomoći: 1) obustavljanje negativnog uticaja Beograda na politički život na Kosovu i u Republici Srpskoj, 2) ispunjavanje u potpunosti svih obaveza prema Haškom tribunalu, pre svega hvatanje i predaju Hagu svih optuženih iz ratova u bivšoj Jugoslaviji, počevši sa generalom Mladićem, 3) prekid sadašnje podele Kosovske Mitrovice, 4) obaveza Koštunice i Đinđića da se javno izvine za „genocidnu kampanju” na Kosovu, u Hrvatskoj i Bosni iz 1990-tih godina.

Senator Bajden je poznat po ekstremnim stavovima prema Srbiji i Srbima, a ovu je izjavu dao na skupu društva albansko-američkog prijateljstva. Pitanje je samo koliki je njegov uticaj na Administraciju. Treba se nadati da par ekstremista ne mogu da bitno utiču na američku politiku prema Srbiji, mada je to sasvim moguće u vremenima kada je ceo američki politički establišment zauzet poslovima koji su daleko važniji za SAD od sudbine male Srbije. (Američki v.d. državni sekretar u vreme raspada SFRJ Iglberger rekao je kasnije kako je u to vreme američku politiku prema SFRJ praktično vodio ambasador u Beogradu Cimerman, pošto su svi ostali bili veoma zauzeti raspadom SSSR-a, druge velesile.) Važno je šta će reći Kolin Pael, sadašnji državni sekretar.

13. maj

Međunarodni monetarni fond odobrio je novi kreditni aranžman Jugoslaviji, po kome će tokom tri godine biti isplaćeno 829 miliona dolara kao podrška makroekonomskoj stabilnosti. Još važnije, ovaj aranžman je uslov za otpis 51% duga od 2,4 milijarde dolara prema Pariskom klubu, dok će sledećih 15% biti otpisano po uspešnom završetku aranžmana za tri godine.

Odbor direktora MMF-a pohvalio je makroekonomsku politiku, posebno fiskalnu i održanje realnih plata na istom nivou, kao i dosadašnje strukturne reforme. Istovremeno, nije propustio da primeti „zastrašujuće izazove” koji stoje pred zemljom, kao i stagnaciju ekonomske aktivnosti i moguće buduće probleme u srednjem roku sa otplatom rastućih spoljnih dugova.

Američki predstavnik u Odboru glasao je protiv aranžmana, ali nije lobirao ostale i, kao i prilikom prošlogodišnjeg odlučivanja o stend-baj kreditu, većina je „nadglasala” Ameriku. Da će tako na kraju biti bilo je jasno

prethodnih dana, pošto su i Svetska banka i Evropska unija naglasile da ih ne obavezuje stanovište Administracije.

14. maj

Na suđenju Slobodanu Miloševiću svedočio je prvi „insajder”, Ratomir Tanić. Ostalo je neizvesno da li je ikada razmenio neku rečenicu sa Miloševićem, a sve što je rekao je iz treće kuloarske ruke i uglavnom se moglo naći u novinama. Za tužilaštvo je vrlo loše ukoliko se optužnica temelji na opšurnim ljudima kao što je Tanić. Valjda ubedljivije svedoke čuvaju za kraj.

15. maj

Jugoslavija je proglasila konvertibilnost dinara, tj. prihvatila je obavezu da posednicima dinara iz tekućih transakcija na zahtev isplati u zamenu devize. Time se olakšava poslovanje i Jugoslavija uključuje među civilizovane zemlje, ali se i povećavaju obaveze Narodne banke, čemu olakšicu daje nekoliko dana ranije odobreni stend-baj aranžman MMF-a.

20. maj

Skupština Srbije opet nije imala kvorum, pa je izostala rasprava o zakonu o ministarstvima, pretpostavci za rekonstrukciju vlade Srbije. Sednicu je opstruirao i DSS, pošto se protivi planiranoj rekonstrukciji vlade. Međutim, Administrativni odbor skupštine je doneo odluku o disciplinskom kažnjavanju poslanika koji se prijave za sednicu, ali ne uđu u salu. Ta odluka predstavlja ne samo drastično kršenje prava poslanika, još jedno u nizu, već i glup potez pošto poslanici ne moraju da se prijave pre nego što vide da je kvorum obezbeđen, tj. pred ulazak u salu. Jozef Kasa, predsednik SVM, tražio je isključenje DSS-a iz Skupštine, čime se solidarisao sa Nenadom Čankom koji je to predložio odavno.

Pitanje je ko je kriv što skupština često nema kvoruma, iako DOS minus ima većinu od 131 poslanika. Pošto zaista nije posao poslanika opozicije da obezbeđuju kvorum, to bi vladajući DOS morao biti gotovo kompletan da bi skupština mogla da radi. A to je teško ostvarljivo, pošto mnogi poslanici imaju i druge, važnije poslove u životu od pravljenja kvoruma. Nije lako vladati sa tesnom većinom.

20. maj

Predsedništvo velikog DOS-a prihvatilo je sve zahteve SNP-a povodom sporazuma o stvaranju nove zajednice Srbije i Crne Gore. Da podsetimo: SNP je predložio skupštini zaključke koji predviđaju glasanje u saveznoj skupštini o Sporazumu i Ustavnoj povelji, neposredne izbore za poslanike buduće skupštine zajednice i rad saveznih institucija do konstituisanja novih. Time je prihvaćena koncepcija po kojoj je moguće, a i potrebno, pored usvajanja

predmetnog sporazuma izraziti svoje mišljenje o važnim pitanjima koje je sporazum ostavio otvorenim. Takav stav DOS-a omogućuje usvajanje sporazuma u Saveznoj skupštini i početak rada na ustavnoj povelji, ali i predstavlja tvrd odgovor na interpretaciju crnogorskih vlasti koja daleko više iskače iz okvira sporazuma.

21. maj

Američki državni sekretar **Kolin Pael potvrdio je da Jugoslavija ispunjava obaveze prema Haškom tribunalu**, čime je zadovoljen zahtev Kongresa i odmrznuta ekonomska pomoć Jugoslaviji. Time je okončan još jedan čin male operete, u kome SAD daju sitnicu od 40 miliona dolara, ali se MMF, Svetska banka i Evropska unija ne obaziru na američki stav i odobravaju kredite. Nije lako Srbiji sa Kongresom, ali ni Kolinu Paelu.

21. maj

Opet skandal u skupštini Srbije. Čim je DOS minus obezbedio kvorum, usvojen je u načelu zakon o ministarstvima, bez diskusije i čak bez obrazloženja predlagača. Bila je to osveta za ugrožavanje kvoruma, doduše sumljive legalnosti. U tom trenutku su poslanici DSS-a i opozicije ušli u salu i nastale su međusobne optužbe i uvrede, koje su kulminirale akcijama radikala. Demokratska stranka odmah je zatražila isključenje poslanika DSS-a iz skupštine, tvrdeći da „svesno nanose štetu državi Srbiji”. Nadao sam se da optužbe o štetničkom ponašanju političkih protivnika pripadaju prošlosti.

22. maj

Predsednik jugoslovenske dela komisije za razgraničenje sa Hrvatskom je, posle dugog ćutanja, izneo **zvanični stav da granica između SRJ i Hrvatske mora ići sredinom Dunava**. Time bi trebalo da budu smirene bojazni stanovnika iz nekoliko podunavskih opština iz Vojvodine.

Naime, tokom maja u javnosti se ozbiljno postavilo pitanje granice Hrvatske i Jugoslavije, a povodom potpisanog sporazuma o načelima za razgraničenje (Svilanović i Picula) iz aprila o kome nije bilo bližnih saopštenja. Prvo je predsednik opštine Apatin uputio javno pismu ministru Goranu Svilanoviću, zabrinut zbog mogućnosti da jedan deo opštine pripadne Hrvatskoj (slično je i sa delovima somborske i bačkopalanačke opštine), a zatim su se javljali i drugi.

Problem je sledeći. Dunav vremenom menja tok, uglavnom na zapad, još od Marije Terezije, pa je pitanje šta je danas granica: današnja sredina Dunava ili ona linija gde se nalazila sredina Dunava u vreme kada je granica poslednji put postavljana 1945. godine u režiji Đilasove komisije? A načelo za razgraničenje Jugoslavije i Hrvatske je utvrdila još Badinterova komisija – to je međurepublička granica sredinom Dunava. Ukoliko bi se odstupilo od

današnje dunavske granice, Srbija bi izgubila oko devet hiljada hektara, a došla oko hiljadu (somborska opština).

Hrvatska već godinama, posle Dejtona, traži ispravku u sopstvenu korist. Još pod Tuđmanom i Miloševićem formirana je međudržavna komisija za razgraničenje, koja je započela rad. Zna se da su na jugoslovenskoj strani vršena katastarska merenja („potkolčanjavanje”), za koja tadašnji predsednik vojvođanske vlade tvrdi da su bila tehnička i da nisu prejudicirala krajnje rešenje. Ostaje da se vidi da li se međudržavne međe mogu postaviti dogovorom ili ne.

23. maj

Skupština Kosova donela je rezoluciju „o integritetu Kosova” kojom je doveden u pitanje sporazum SRJ i Makedonije o granici. Šef UNMIK-a Mihael Štajner brzo je reagovao i poništio rezoluciju. Samo mu još fali pogranični spor sa Makedonijom.

23. maj

U Novom Sadu formiran je Vojvođanski savez, čiji je cilj borba za potpunu autonomiju, pa i za republiku ako se može. Čine ga Čankova i Isakovljeva stranka i neke nevladine organizacije. Jožef Kasa nije pristupio, uz razmenu vatre sa Isakovim (komunista-desničar, nacionalista).

Autonomašku scenu najbolje opisuje sintagma „mala bara, puno krokodila”. Ne samo da se Kasa i Isakov ne podnose, već i Čanak radi Isakovu iza leđa, podržavajući unutrašnju opoziciju među reformistima. Isakov je u nemilosti nekadašnjih saveznika zato što je dao nekoliko razumnih izjava (da bi trebalo što pre doneti novi ustav Srbije i održati parlamentarne izbore i da ne bi trebalo dalje zaoštravati sa DSS-om). Naravno, radi se i o učešću u vlasti, ali i o jačanju sopstvene stranke: Čanak bi da, kroz likvidaciju Isakova, privuče njegove birače ma koliko ih malo bilo, dok Kasa zebe od daljeg osipanja podrške koju uživa u mađarskom delu biračkog tela. Zaboravio sam Veselinova. On je u sukobu sa svom trojicom.

Sva četvorica upućena su na Đinđića, jer tek sa njim i njemu lojalnim beogradskim strankama imaju vlast, bilo u vladi Srbije, skupštini Vojvodine ili vojvođanskim gradovima. Sa druge strane, i oni su Đinđiću preko potrebni kako bi njegova vlada obezbedila većinu u republičkoj skupštini. Tako je dan nevoljni savez nekako funkcioniše, mada su njime svi nezadovoljni.

24. maj

Politička kriza u Srbiji dovedena je do usijanja. Predsedništvo DOS-a minus odlučilo je da se oduzmu mandati pedesetorici poslanika koalicije koji imaju najmanju minutažu u skupštini, što je neskriven udarac DSS-u. Naime, od tih 50 poslanika 23 pripada DSS-u, ali ova stranka nema isto toliko rezervi na spisku kandidata za poslanike tako da bi, i kada bi htela, mogla

da zameni samo 13 poslanika, što znači da bi DSS spao na 35 poslanika, a DOS minus narastao na 141 poslanika. Takva promena sastava skupštine svakako bi olakšala vladajućoj koaliciji održanje u sedlu, ali se postavlja pitanje da li je plan zasnovan na zakonu ili nije, tj. da li većina u skupštini ima prava da bez izbora menja sastav skupštine ili ne. Zdrav razum, politička teorija i viševekovno parlamentarno iskustvo sugerišu negativan odgovor, ali – možda su teoretičari iz DOS-a minus našli dobar izgovor. Da pogledamo.

Navedena su dva razloga za oduzimanje mandata. Prvi je potreba da se obezbedi normalno funkcionisanje skupštine, a drugi neprihvatanje mogućnosti da neki poslanici primaju poslaničku platu a da ne sede na svakoj sednici. Ovaj drugi razlog je toliko besmislen da ga ne treba shvatiti ozbiljno (kao da negde piše da plata treba da bude proporcionalna minutaži u skupštini). Prvi razlog je funkcionalne prirode, ali ni on nije mnogo bolji od prvog. Jer, problem funkcionisanja skupštine ne bi trebalo rešavati oduzimanjem mandata, već novim izborima. U suprotnom, radi se o pokušaju ustanovljavanja totalitarne demokratije, gde je trenutnoj većini u parlamentu sve dozvoljeno, a na račun manjine i važećih pravila. A tome smo se suprotstavljali pod Miloševićem.

Pravni aspekt oduzimanja mandata je, čini se, sasvim jasan: prvo, o mandatima poslanika odlučuju stranke čiji su oni članovi; drugo, poslanik može izgubiti mandat samo ostavkom ili prelaskom u drugu stranku. U ovom slučaju ne radi se ni o jednom od pomenutih razloga. Stoga se mora zaključiti da je u pitanju čisto političko nasilje, kakvo se nije usudio da učini ni Slobodan Milošević. Žalosno.

A da li je važna činjenica što je DSS (možda) član DOS-a? Po zakonu nije, ali je možda u jednom moralnom ili političkom smislu. No, i sam Đinđić je rekao da je DSS van DOS-a, tako da nategnuti argument otpada. Postavlja se onda pitanje zašto se ne oduzimaju mandati poslanika SPS-a ili SRS-a, koji takođe imaju malu minutažu u poslednje vreme.

Ukoliko je neko pomislio da je moguće uplašiti DSS, pogrešio je. DSS je reagovao očekivano: ukoliko se sprovede nagovešten plan, DSS će pokrenuti sudski spor i, ukoliko to ne dâ rezultate, povući se potpuno iz skupštine. Logika je sasvim razumna: hajde, prekršite zakon i vladajte skupštinom bez ikakvog legitimiteta. Izgleda da je tvrd stav DSS-a naveo neke stranke iz DOS-a minus (SDP, ND, NS, Isakov) na razmišljanje, pa su se pojavile sa pomiriteljskim izjavama. Interesantan je slučaj GSS-a: Sivilanović je glasao za odluku na Predsedništvu DOS-a, ali je odmah požurio da predloži još jedan od svojih brojnih nerealnih kompromisnih predloga, namenjenih, valjda, unutarstranačkoj upotrebi.

Ukoliko DSS ostane dosledan, što je gotovo izvesno, odluka „većine” iz DOS-a će rezultirati neočekivanim ishodom: opozicija (SPS, SRS, SSJ) dobiće novih 35 poslanika, što će im ukupno obezbediti 109 mesta u skupštini Srbije. Da li je zaista DOS-u minus lakše sa ovim strankama nego sa DSS-om?

Da zaključim. Prvo, opstrukcija rada skupštine je sasvim legitimno sredstvo političke borbe. Drugo, da li neko može da zamisli da većinski

laburisti izbacuju torijevske poslanike iz britanskog parlamenta zato što, po njihovom mišljenju, ne rade kako bi trebali? Bojim se da bi realizacija odluke Predsedništva DOS-a predstavljala državni udar i teško poniženje parlamentarizma u Srbiji.

27. maj

Predsednik SAD Buš produžio je za još jednu godinu finansijske sankcije prema Jugoslaviji. Dok za blokadu računa lica povezanih sa Miloševićem mogu biti navedeni argumenti, dotle je teško naći smislen razlog za blokadu državnog novca i imovine. Očigledno je da Administracija želi da u svojim rukama zadrži još jedno sredstvo pritiska. Stoga i pominje situaciju na Kosovu kao jedan od razloga održanja sankcija. Ako ništa drugo, ovaj Bušov potez jasno govori da su ovdašnja očekivanja, pa i tvrdnje posetilaca Vašingtona o širokoj podršci SAD Jugoslaviji slabo utemeljene.

29. maj

Tužilaštvo u italijanskom gradu Bariju otvorilo je formalnu istragu protiv crnogorskog predsednika Mila Đukanovića zbog „mafijaškog udruživanja radi međunarodnog krijumčarenja cigareta”, a naročito krajem 1990-tih i početkom 2000. godine. Optimisti bi rekli da je pravda spora ali dostižna, a pesimisti da Zapad i ovom prilikom radi politički: dok je Đukanović bio dobar niko nije ozbiljno pokretao pitanje šverca, mada su svi to znali; a sada teži da se reši crnogorskog otpora sporazumu o novoj uniji. Interesantno je da Italijani smatraju da Đukanovića ne štiti nikakav imunitet, što znači da može biti uhapšen bilo gde. *O tempora, o mores!*

29. maj

Miroljub Labus i predstavnik Evropske unije složili su se da postojeće razlike između ekonomskih sistema Srbije i Crne Gore onemogućavaju proces pridruživanja Jugoslavije Evropskoj uniji. Konstatacija je svakako tačna, ali je zanimljivo to što su i Labus i EU potpisali sporazum koji legalizuje takvo stanje. Zar ipak nije bilo bolje da se tokom martovskih pregovora insistiralo na jedinstvenom ekonomskom sistemu, umesto ovoga koji već mora da se menja?

30. maj

NBJ je zabranila novinarima BK TV prisustvovanje konferencijama za štampu i pristup informacijama zbog njihove „zloupotrebe informacija”. Koliko znam, NBJ nije privatna firma Mladana Dinkića pa da mu služi u medijskom i drugom ratu sa Bogoljubom Karićem.

31. maj

Skupština Jugoslavije izglasala je rezoluciju o novoj zajednici Srbije i Crne Gore, uključujući i predloge SNP-a. Rešavanje (?) važnog državnog pitanja malo je koga uzбудilo, kao da se radi o nekom tehničkom pitanju. Čak je i predsednik Koštunica otputovao na protokolarni sastanak predsednika srednjeevropskih zemalja, umesto da bude u saveznoj skupštini.

Sada predstoji rad komisije za ustavnu povelju. Najzanimljivije je pitanje kako će se odlučivati, tj. ko će imati pravo veta.

SR Jugoslavija i Partnerstvo za mir

Pitanje članstva SR Jugoslavije u NATO programu Partnerstvo za mir (PzM) moglo bi se danas najbolje opisati svojevremenom izjavom američkog predsednika Bila Klinton-a: „nije više reč o tome da li, već kada i kako”. Klinton se, naravno, nije bavio našim pristupanjem Partnerstvu, već je ovu rečenicu izgovorio još početkom 1994. godine, opisujući tada započetu inicijativu Severnoatlantskog saveza da započne proširenje na istok, kroz prijem u svoj sastav bivših članica Varšavskog pakta.

I kao što je tadašnja odluka o proširenju NATO-a nagovestila istorijsku promenu strukture i orijentacije Alijanse, ali i ukupne bezbednosne situacije u Evropi, tako je i odluka Savezne vlade iz aprila 2002. godine da zatraži prijem u PzM dobar simbolični pokazatelj razmeđa između dve epohe u spoljnopolitičkoj i bezbednosnoj strategiji naše zemlje. Formalnim zahtevom za integracijom u širu strukturu Severnoatlantskog pakta jugoslovenske vlasti su nedvosmisleno iskazale želju da se i u ovoj oblasti raskine sa nasledem Miloševićevog režima, u okviru kojeg je ratni sukob sa NATO-om 1999. godine imao najistaknutije mesto. Zbog tog sukoba, odnosi naše zemlje i perspektive buduće međusobne saradnje imaju i imaće sasvim specifične oblike koji će sa obe strane uvek morati da se uzimaju u obzir.

Specifičnosti

Važan pokazatelj tih specifičnosti je i činjenica da je formalna molba za prijem u PzM usledila punih godinu dana nakon što je Savezna vlada prvi put nagovestila ovakav kurs, između ostalog i na osnovu nedvosmisleno potvrdne preporuke o članstvu u PzM, dobijene na osnovu internih analiza Ministarstva odbrane i Vojske Jugoslavije. Dragoceno vreme je očigledno izgubljeno ne samo generalno zbog političkih sukoba u okviru vladajuće koalicije, već i zbog toga što o ovom konkretnom pitanju nije mogao da se postigne konsenzus. Da važan deo DOS-a pristupanje PzM-u nije smatrao oportunističkim, ili da ga nije video kao prioritet, ali i da je izgleda kod svih ključnih aktera iz ove koalicije postojala bojazan od negativne reakcije javnosti, govori i način na koji su građani naše zemlje prvi put saznali o nameri post-miloševićevskih vlasti da se ide u Partnerstvo. Dva meseca posle oktobarskih (2000) promena ta vest nije, naime, bila zvanično saopštena u kontekstu operacionalizacije programa DOS-a, već je kao senzacija procurila u štampu, čime je cela tema dobila nepotreban oreol tajnovitosti, a možda i prevare „nepatriotskog” dela DOS-a.

1 Institut za evropske studije.

Protivnici brzog približavanja NATO-u iz vladajuće koalicije pogrešno su protumačili raspoloženje javnosti, koje je – prema nekim istraživanjima u proleće 2001. godine – bilo veoma ubedljivo u korist članstva u PzM. Iako tadašnji podatak o tri četvrtine ispitanika u korist PzM članstva izgleda preteran, on se može objasniti i široko raspostranjenim zadovoljstvom koje je u proleće 2001. godine postojalo u Srbiji nakon zajedničke akcije Vojske Jugoslavije i NATO-a u našem preuzimanju kontrole nad kopnenom zonom bezbednosti prema Kosovu i zajedničkim radom na smirivanju napetosti u južnoj Srbiji. Samo dve godine nakon bombardovanja, Severnoatlanski savez se, posle višemesečnog ustezanja, doduše, odlučio na direktnu saradnju „na terenu” sa našim vojnicima, pa je to novo i neočekivano partnerstvo, na obostrano zadovoljstvo, odmah povratilo dobar deo međusobnog poverenja. Javnosti, vlastima i vojsci u našoj zemlji prijalo je da čuju opravdane pohvale iz NATO-a o visokoj profesionalnoj spremnosti i pouzdanosti Vojske Jugoslavije, a NATO je, posle mnogo godina i mnogo mučnih iskustava, prvi put u kolektivnoj svesti Srba od neprijatelja postao saveznik i to u politički osetljivom pitanju borbe protiv albanskog terorizma.

Ovakva specifična situacija nije trajala dugo, a pad raspoloženja prema Partnerstvu za mir i daljem približavanju Alijansi zabeležen je vrlo brzo, čim su počeli oružani sukobi albanskih terorista i vladinih snaga u Makedoniji. Naša javnost je izvukla precizne poruke iz početnog ponašanja Alijanse i Evropske unije u jednoj tako poznatoj i tako sličnoj situaciji kao što je bila makedonska kriza 2001. godine. Najvažnija poruka ticala se, u stvari, jednog mita koji su naši građani delili sa stanovnicima svih postkomunističkih država: pripadanje Partnerstvu za mir (a pogotovo prisustvo NATO snaga, kao u Makedoniji) znači, gotovo direktno, postojanje punih bezbednosnih garancija za svaku zemlju – tako bi se ova zabluda mogla opisati. Kako je oružana pobuna albanskih terorista dugo tolerisana, da bi na kraju dovela u pitanje teritorijalni integritet i suverenitet makedonske države, naša javnost je bila primorana da zaključi da od tzv. garancija iz člana 5. ugovora kojim je NATO stvoren 1949. godine – nema ništa. Te garancije inače nikada nisu ni bile obećavane članicama PzM, a i nove punopravne članice Alijanse nisu do kraja sigurne koliko su te garancije validne, posebno s obzirom na svojevremene ograde koje je Klinton imao pre nego što su Poljska, Češka i Mađarska 1997. godine ušle u NATO.

Povodom makedonskih događaja kod nas su izvedene i pouke opštijeg značaja: kooperativnost se takođe ne isplati, kao što propoveda Zapad i njegovi post-komunistički saveznici. Da se, naime, isplati, rezonovala je javnost, ne bi Makedonija kao simbol kooperativnosti sa Zapadom morala da plaća tako visoku cenu. Zbog sličnosti problema sa albanskom nacionalnom manjinom, Makedonija je bila najbolji mogući primer za našu javnost. Da primer bude ubedljiviji, a pouke izoštrenije, ova zemlja ne samo da je imala vojnike Severnoatlanskog pakta na svojoj teritoriji, već se na njenoj teritoriji poveo pravi rat samo nekoliko dana nakon što je Makedonija, kao prva država „Zapadnog Balkana”, sa Evropskom unijom potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, aprila 2001. godine. Naša javnost je, dakle, strahovala

da bi nedavna prošlost Makedonije mogla lako da postane bliska budućnost Srbije i Jugoslavije.

Iako je odjek burnih makedonskih događaja snizio raspoloženje prema ulasku naše zemlje u Partnerstvo za mir, može se pretpostaviti – na osnovu nedovoljno pouzdanih pokazatelja iz potonjih istraživanja javnog mnjenja – da postoji bar minimalna većinska podrška građana za ovakav korak. Specifičnost našeg javnog mnjenja povodom ovog pitanja je u tome što je raspoloženje za samo članstvo u Severnoatlantskom savezu – koliko god takva opcija bila u ovom trenutku daleko od stvarnosti – daleko manja u odnosu na pozitivan stav prema Partnerstvu. Tako veliki raskorak između dva u načelu komplementarna koraka ne postoji ni u jednoj drugoj zemlji na istoku Evrope, ali je važno napomenuti da on ne pokazuje samo razumljivu uzdržanost, već i zavidnu dozu realističnosti naših građana. Takav realizam bi, recimo, bio dobro došao jednom poslaniku Savezne skupštine koji je, pre godinu i po dana, predložio da SRJ uđe u NATO direktno, zaobilazeći Partnerstvo za mir. Ovaj primer, opet, govori o neobaveštenosti šire javnosti, ali i političke elite, o gotovo svemu u vezi sa PzM, uključujući tu i najvažniju temu – uslove za članstvo u ovom programu, koje naša zemlje treba da ispuni.

Važan aspekt specifičnog srpskog odnosa prema PzM je mišljenje verovatno ubedljive većine građana da njihov sadašnji pozitivni odnos prema ovom programu ni malo ne menja dva njihova temeljna uverenja. Prvo nepoljuljano uverenje je da je NATO bombardovanje 1999. godine bila ogromna greška, za koju, doduše, nije samo Alijansa odgovorna, ali preko koje je Srbima učinjena nepravda koju ne treba zaboraviti, ne samo Srba radi. Drugo, suprotno takvom samohvalisanju, na Zapadu ali i u našem susedstvu, obaranje Miloševića sa vlasti nije bilo rezultat bombardovanja, već je ono, u najmanju ruku odložilo ovaj događaj za koji zasluge pripadaju pre svega ili potpuno Srbima.

Pošto i NATO ima slične psihološko-političke terete koje u odnosu na Srbe vuče iz bliske prošlosti, pravo pitanje je da li doza „specifičnosti” u našim međusobnim odnosima prevazilazi realne mogućnosti saradnje. Iako ovaj problem ne treba gubiti iz vida, mislim da je on mnogo manje uticao na kašnjenje našeg ulaska u PzM u odnosu na prvobitne planove, nego što je uticala politička paraliza u DOS-u ili spremnost vladajuće koalicije da bar počne reforme u vojsci. Korisno je podsetiti se da danas, polovinom 2002. godine, u odnosu na neposredne post-oktobarske planove kasnimo od godinu do godinu i po dana u najvažnijim spoljnopolitičkim koracima: članstvu u Savezu Evrope i Partnerstvu za mir, kao i potpisivanju sa Evropskom unijom Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Zakašnjenje od godinu i po dana napravljeno u istom tolikom roku treba ozbiljno da zabrine i opomene sve, a naročito one koji o našem reformskom putu vole da govore kao o „najbržoj tranziciji” do sada viđenoj.

Očekivanja

Iz dosadašnjih debata u našoj široj i stručnoj javnosti mogu se identifikovati četiri osnovna očekivanja od članstva u Partnerstvu za mir.

Prvo očekivanje je da bi ovo članstvo imalo veliki simbolični značaj, kao pokazatelj prirodnog produžetka politike otvaranje naše zemlje prema Evropi i svetu, nakon decenije izolacije i samoizolacije, kao i sukoba sa velikim brojem zemalja. Ulazak u Partnerstvo pokazao bi još jednom da smo čvrsto i strateški opredeljeni za sve vrste integracije – ekonomske, političke, ali i one u oblasti bezbednosti – te da želimo da budemo neodvojivi deo evroatlantskog saveza država sa demokratskim režimima i tržišnim privredama.

Drugo očekivanje kaže da bi članstvo u PzM bilo dobar okvir za pomirenje i radikalno unapređivanje saradnje sa susedima, ali i sa vodećim zapadnim državama – članicama NATO-a, do skora tradicionalnim ratnim i političkim saveznicima Srbije i Jugoslavije.

Treće, od ovog članstva se očekuje da omogući što bolje rešenje pitanja statusa Kosova, što bi opet doprinelo stabilizaciji i poboljšanju bezbednosti u celom balkanskom regionu.

Četvrto, Partnerstvo za mir je najbolji ali i jedini postojeći okvir koji nudi mogućnosti za reformu oružanih snaga, tj. za modernizaciju i profesionalizaciju Vojske Jugoslavije. U uskoj vezi s tim je i još jedna mogućnost koja proizilazi iz PzM: da se Vojska adekvatno pozicionira u kontekstu demokratskog režima, odnosno da potpadne pod civilnu kontrolu.

Dva očekivanja od PzM, koja su se mogla sresti u svim drugim zemljama, zbog specifičnih razloga jednostavno ne postoje u našoj zemlji. To je, prvo, očekivanje da će integracija u NATO strukture, makar i na nivou PzM, omogućiti odbranu od mogućeg napada Rusije. Ovo je, u stvari, najčešći i najvažniji razlog za opredeljenje bivših sovjetskih satelita za PzM i NATO. Kao što naši građani ne osećaju potrebu da ih NATO brani od ruskog napada, jer takav napad ne smatraju mogućim, isto tako ne očekuju da će članstvo u PzM sobom doneti ili mnogo unaprediti demokratiju i poštovanje ljudskih prava u našoj zemlji, kao što inače svakodnevno tvrde zagovornici NATO-a širom postkomunističkog univerzuma. Ovde je izgleda neposredno iskustvo sa Atlantskim savezom mnogo važnije od lepih parola: demokratija se teško može očekivati iz istog izvora koji je nedavno ovde sipao bombe.

U nabranjanju očekivanja od članstva u Partnerstvu treba na kraju pomenuti jedno koje je postalo naročito izraženo kod sadašnjih kandidata za članstvo u Alijansi, a gotovo je potpuno odsutno iz naših domaćih razmatranja. Reč je o nadi, tako često debatovanoj i dokazivanoj naročito u našem susjedstvu – u Bugarskoj i Rumuniji, da će prisustvo NATO-a biti dosad najveći podstrek za strane investicije u ove zemlje. Svi ovi kandidati za drugi krug proširenja na praškom samitu u novembru 2002. godine, tvrde da je upravo odsustvo punopravnog članstva u Atlantskom savezu, uprkos dugogodišnjem stažu u PzM, najzaslužnije za slabe rezultate u ekonomskim reformama, posebno u privlačenju stranog kapitala. Uz zakonodavnu infrastrukturu EU, a uskoro i članstvo u Uniji, sve zemlje „drugog tranzicionog kruga” nadaju se da će NATO simboli postati ta nedostajuća garancija koju strani kapital zahteva da bi konačno i neopozivo krenuo u njihovom pravcu. Slične debate i obrazloženja kod nas verovatno treba tek očekivati, nakon što tekući model strane pomoći našim reformama prestane da funkcioniše.

Kontekst

Da bi naše predviđeno integrisanje u NATO strukturu bilo adekvatno, treba imati na umu nekoliko elemenata konteksta u kojem se odvija trenutno proširenje Alijanse i u kojem naša zemlja traži članstvo u programu Partnerstvo za mir.

1) Prvi važan element tog konteksta tiče se prirode i načina funkcionisanja samog programa Partnerstva. PzM je povodom nekoliko važnih pitanja izneverio očekivanja, inače široko raspostranjena širom istočno-srednje Evrope sredinom prošle decenije. To se pre svega odnosilo na predstavu o opštoj ulozi Partnerstva: umesto da postane neka vrsta predvorja za brzo i neizbežno punopravno članstvo u NATO-u, Partnerstvo je postalo dugotrajna a za mnoge i stalna čekaonica. U međuvremenu su napravljene nove prepreke, odnosno stepenice ka vrhu: kandidati za članstvo u NATO-u moraju iz statusa „običnih” članica Partnerstva da prvo postanu članice MAP-a (Membership Action Plan), što je recimo Hrvatska upravo postigla.

Drugo, umesto da se – kao što se očekivalo – bavi pitanjima „tvrde” bezbednosti (između ostalog i da već u toj fazi integracije bude garant bezbednosti pojedinačnih zemalja), ovaj program se potpuno sveo na pitanja „meke bezbednosti”, iscrpljujući se u vojno-nespecifičnim vežbama (prirodne katastrofe, recimo), ili u kursovima engleskog jezika za oficire i slično.

Treće, potpuno je izostala i očekivana finansijska dobit od Partnerstva. Ovaj program ni na jedan način nije postao deo nekakvog „drugog Maršalovog plana” za istočnu Evropu, ali – i to je veoma važno – takođe nije mnogo ni koštao zemlje-učesnice. Svaka od njih se u okviru individualnog plana koji se pravi sa NATO-om opredeljuje samo za one aktivnosti za koje je zainteresovana, koje može da plati ili za koje može da obezbedi finansiranje od strane Alijanse. Dobra vest i za nas i za druge je takođe da čak ni samo proširenje NATO-a nije bilo suviše skupo za nove članove (kao što se strahovalo), a još manje za one koji su samo članovi PzM. Zapadna industrija naoružanja bar do sada nije naplatila ulaznicu za bezbednosni klub, kao što se očekivalo. Uprkos tome, cena ulaska u NATO se ipak povećava i to NATO otvoreno zahteva od svih zemalja koji kucaju na ova vrata. Sve sadašnje članice MAP-a imaju obavezu da svoje izdatke za odbranu, koji su trenutno na nivou od oko 1,5 odsto bruto društvenog proizvoda, povećaju u sledećih nekoliko godina na nivo između 2 i 2,5 odsto.

2) Drugi važan element novog konteksta u okviru kojeg mi želimo da uđemo u PzM, a sedam zemalja (Slovenija, Slovačka, Estonija, Letonija, Litvanija, Rumunija i Bugarska) očekuju da u novembru budu pozvane u članstvo NATO-a, jeste priroda samog Severnoatlantskog saveza. NATO, u stvari, više ne postoji ni u svom hladnoratovskom izdanju, ali – i to se kod nas i drugde slabo vidi – takođe ni u svom prvom post-hladnoratovskom izdanju. Teroristički napadi na SAD započeli su novu eru Alijanse, koja je donela dve ključne novine – u identitetu NATO-a i novim transatlantskim odnosima.

Što se identiteta tiče, to je apsolutno najkrupniji problem Severnoatlantskog saveza koji on bezuspešno pokušava da reši još od rušenja Berlinskog

zida i ukidanja bipolarne podele sveta. Od tada do danas NATO ima višestruki identitet: on je istovremeno i odbrambeni vojni blok određenog broja zemalja, i sistem kolektivne bezbednosti u evroazijskom regionu (ili bar „kičma” tog sistema), ali se može shvatiti i kao zamena za Ujedinjene nacije, kao intervencionistička snaga za rešavanje kriza na teritoriji zemalja-članica i van njih, itd... Problem nije višestruki identitet sam po sebi, već mogućnost Alijanse da bira koji će identitet prikazati i nametnuti kao osnovni ili jedini u pojedinim situacijama. Za perspektivne članove to bi u načelu trebalo da bude razlog za brigu, jer će oni posle višegodišnjeg čekanja postati deo organizacije koja se u međuvremenu promenila iznutra. Pošto je, međutim, u međuvremenu, takođe – zbog potpunog odsustva „ruske pretnje” – članstvo u NATO-u od bezbednosnog dobilo najviše unutrašnjepolitički značaj (kao zamena za neostvareni brz ulazak u Evropsku uniju), ove promene su ostale bez većih posledica na kandidate.

Poslednji zaokret, započet posle septembarskih (2001) događaja u Americi, afirmiše najnoviju sliku Alijanse – kao svetskog borca protiv terorizma. To je, međutim, tek deo veće slike koja se danas uobličava pred očima čitavog sveta. Element te slike sa verovatno najvećim posledicama je novi odnos sa Rusijom, oličen u statusu Rusije kao dvadesetog člana Alijanse, ali bez prava veta. Od nekadašnjeg glavnog rivala i protivnika NATO-a, preko nevoljnog saveznika u proteklim godinama, Rusija je na putu do NATO-a na neki način pretekla većinu država koje su povodom nje htele da se nađu u Alijansi. Time je čitav važeći model proširenja Severnoatlantskog saveza dobrim delom obesmišljen. Radikalno poboljšani odnosa sa Rusijom (čiji je deo i spektakularno smanjenje ruskog i američkog nuklearnog naoružanja), ima jednu važnu pretpostavku u načinu razmišljanja i jednu važnu posledicu za našu zemlju koja se približava NATO strukturama.

Što se načina razmišljanja o NATO-u tiče, promena se sastoji u jednojstavnoj formuli Donalda Ramsfelda, američkog sekretara za odbranu: misija treba da određuje saveznike, a ne obrnuto. Drugim rečima, članska karta Alijanse nije najvažnija da bi se eventualni problem rešio u savezništvu sa Vašingtonom, odnosno NATO-om u celini. Naše prošlogodišnje iskustvo iz zone kopnene bezbednosti to je, u stvari, već pokazalo. Ovo ne treba shvatiti kao poziv na odustajanje od započete evro-atlantske integracije naše zemlje, već kao ukazivanje da mogućnosti za saradnju sa NATO-om u oblasti bezbednosti postoje na svakom koraku tog puta.

Pomenuta važna posledica je marginalizacija evropskih saveznika od strane Sjedinjenih Država, na račun Rusije danas, a sutra možda na račun nekog drugog. Situacija je potpuno nova i za evropske saveznike, pa je recepte teško dati, ali se već sada može reći da bi igranje na samo jednu od ovih strana kao na našeg glavnog ili jedinog partnera u našoj strategiji bila opasna greška.

Uslovi

Za razliku od situacije od pre samo nekoliko meseci, o uslovima za ulazak naše zemlje u Partnerstvo za mir se danas dosta govori i izgleda sve

zna. Jedina povoljna okolnost u vezi sa našim sporim ispunjavanjem uslova za prijem ili napredovanje u više međunarodnih organizacija je što su sve ove organizacije (Savet Evrope, Partnerstvo za mir, Evropska unija) ali i pojedinačne zemlje za saradnju sa njima (SAD, na primer) identifikovale jedan broj uslova koji važi za svaku od njih, odnosno za sve njih zajedno. Uslovi za Partnerstvo najbliži su onima koje traži i Savet Evrope. Traži se, pre svega, potvrda da se režim može okvalifikovati kao demokratski. Iako to u našem slučaju nije više teško dokazati, ni Savet Evrope ni NATO neće ni početi da razmatraju zahtev za članstvo pre nego što se konstituiše nova država Srbija i Crna Gora, za šta je u najmanju ruku potrebno da se, u skladu sa Beogradskim sporazumom iz marta 2002. godine, usvoji Ustavna povelja nove države. S obzirom na to da smo poslednja država u Evropi koja kuca na vrata Saveta Evrope, a sa Bosnom i Hercegovinom smo i poslednji na Starom kontinentu u redu za Partnerstvo za mir, ne treba očekivati cepidlačenje i neopravdanu strogost, ali ni samo formalno primanje u članstvo, bez traženja dokaza o ispunjenosti uslova. Prijem u Savet Evrope će sam po sebi značiti potvrdu o demokratskom karakteru političkog sistema.

Drugi na spisku uslova za Partnerstvo je civilna kontrola nad oružanim snagama, kao operacionalizacija demokratskih načela u ovom specifičnom i za Alijansu najvažnijem domenu. Tu je situacija izuzetno nepovoljna, jer je vladajuća koalicija tek na samom početku reforme oružanih snaga. Da nije bilo afere Perišić, koja je otkrila da niko – ni parlament, ni vlada – nema kontrolu nad vojskom i naročito nad njenim obaveštajnim službama – ne bi trenutno bio ni pisan prvi u nizu zakona koji nam trebaju – projekat zakona o kontroli obaveštajnih službi. Dovoljno dokaza da ima bar začetaka civilne kontrole nad vojskom pružićemo, međutim, tek u tri poteza. Prvo, važan aspekt civilne kontrole je finansijska kontrola vojske, odnosno vojnog budžeta, koja za pretpostavku ima javnosti dostupan i transparentan budžet. Pre nego što to možemo da pokažemo na primeru budžeta za 2003. godinu, trebalo bi učiniti ostala dva poteza, od kojih je prvi vezan za kontrolu vlade, a drugi za kontrolu parlamenta nad oružanim snagama. Prvi pretpostavlja osnivanje i funkcionisanje najavljenog Saveta za nacionalnu bezbednost, a drugi – početak pravog rada skupštinskih odbora za odbranu i bezbednost, kao i razmatranje i usvajanje u skupštini nove bezbednosne doktrine naše zemlje, kao javnog dokumenta.

Ostala dva najčešće pominjana uslova je lakše ispuniti, jer je deo puta već pređen, a potpuno ispunjenje zavisiće i od političkih i vojnih aktera iz Bosne i Hercegovine, u kontekstu njihovog zahteva za prijem u Partnerstvo za mir. Saradnja sa Haškim tribunalom je konačno počela, a Dejtonski mirovni ugovor se poštuje na sve detaljnije načine, ukidanjem, između ostalog, specijalnih veza Vojske Jugoslavije i Vojske Republike Srpske (koje su, kao dobar pokazatelj našeg stanja, donedavno negirane). Personalne promene u Vojsci Jugoslavije ne spadaju, svakako, u formalne uslove za prijem u PzM, ali ako one izostanu na nekoliko najznačajnijih mesta (u Generalštabu, pre svega), to će takođe biti jasna poruka novih vlasti u Beogradu da i dalje podržavaju ličnosti koji simbolizuju prethodni režim, kao i drugačiju koncepciju o mestu oružanih snaga u političkom sistemu zemlje.

Da bi buduće jugoslovensko članstvo u Partnerstvu za mir bilo uspešno, treba ga već od sada, od ideja i planova, sagledavati realno. Od njega ne treba očekivati čuda, jer to nije lek za sve probleme, pa ni za većinu osnovnih problema, koje naša zemlja ima. Njegov najveći značaj je simboličko-politički: članstvo u Partnerstvu je svojevrsna overena potvrda strateškog pravca u kojem zemlja želi da ide od sada nadalje. Dok u oblasti bezbednosti od Partnerstva ne treba očekivati mnogo novog, bar ne nezavisno u odnosu na druge programe NATO-a i Evropske unije, teško je zamisliti bilo šta u vezi sa Partnerstvom što bi moglo da ugrozi osnovne nacionalne interese Srbije i Crne Gore. Partnerstvo za mir u najmanju ruku pruža povoljan okvir za mnoge inicijative koje možemo da imamo. Bezbednosna saradnja sa susedima je u tom smislu naša velika šansa i izazov.

Vojislav Stanovčić¹

Kako rehabilitovati društvene institucije?

Da li u nas društvene institucije – uzete u najširem, sociološkom, moralnom, ekonomskom, pravnom, političkom i kulturološkom smislu – ispunjavaju onu društvenu ulogu kakva je ustanovama sličnih naziva namenjena u civilizovanim, razvijenim i liberalno-demokratskim društvima? Dosadašnja analiza nas navodi da se zapitamo da li mi uopšte imamo ustanova u pravom smislu reči. Ukazaćemo na karakteristike i bar na neke uzroke takvog stanja. Pokušaćemo u najosnovnijim crtama reći šta bi morali raditi da bi najvažnije ustanove izgradili ili ih rehabilitovali (ako smo ih nekada imali), i kakva uloga u tome pripada profesionalnoj etici i moralnoj autonomiji.

O stanju društvenih institucija: zgrade sa tablama ne čine ustanove

Oni koji misle da imamo previše ustanova imaju u vidu zgrade, table na njima i činovnike ili druge zaposlene u njima, kao i na troškove koje izdržavanje takvih „ustanova” košta. Oni koji se pitaju da li mi uopšte imamo društvenih ustanova, imaju u vidu da li one vrše društvene uloge kakve su ustanovama sa sličnim imenima namenjene i kakve vrše u zemljama na koje hoćemo da se ugledamo. Sigurno je da veliki broj naših kvazi-ustanova ne zaslužuju da se zovu ustanovama, jer ne vrše uloge koje bi trebalo ili ih ne vrše kako bi trebalo. To se odnosi na sve – od države do „žmigavaca” na automobilima ili obratno.

Svejedno odakle počnemo, od dna ili vrha, od poslanika, preko ministara do predsednika (vlade i države), sudova i sve do skupštine – nisu to činovi koji imaju onakvu ulogu, koji uživaju onakva prava i obavljaju dužnosti i poštuju onakva ograničenja kako se to praktikuje u demokratskim državama i društvima. U demokratskim zemljama je birač institucija. U nas se to ne bi moglo reći.

Počinjemo od države. Tri najelementarnija svojstva kojima se ona opisuje jesu teritorija, stanovništvo i suverena vlast. Možemo, doduše, reći gde su joj nominalno „priznate” granice, ali ne znamo šta će one u smislu teritorije, pa time i stanovništva, obuhvatati recimo 2005.godine. Treći element, koji se tiče suverene vlasti, i inače je, mada neosnovano, osporavan u načelu za sve države, ali ga većina ima bar relativno i faktički, dok ni to nije slučaj kad se radi o našoj državi. Demokratija bi podrazumevala da se državni povezuje sa narodnim suverenitetom. A videćemo da to malo dolazi do izražaja.

1 Srpska akademija nauka i umetnosti

U jednom najširem smislu ustanove su trajni obrasci ponašanja koji se ponavljaju pri određenim uslovima i prema kojima se odvijaju određeni društveni procesi. Ti obrasci mogu biti zasnovani na običajima, moralu, verskim zapovestima, pravnim zapovestima, dogovorima, ugovorima, a mogu čak i na sujeverju, pretpostavkama ili predrasudama (brojni obredi i rituali u izvesnim prilikama). U skladu sa tim obrascima zadovoljavaju se ljudske potrebe; formiraju porodice, sklapaju se brakovi; upućuju molitve ili himne; nude robe i usluge, odvija se razmena i saobraćaj; razrešavaju sukobi; neki stiču moć (i uticaj) ili autoritet (vlast) i počinju vršiti vlast nad drugima; stiču se znanja i zvanja, vrši se obrazovanje i socijalizacija dece i omladine; obezbeđuju se ili ograničavaju, preko sudstva ili policije, ljudska prava i slobode, kažnjavaju se krivci i prekršioci zakonskih normi (u pravnom poretku, a u drugim normativnim porecima prekršioci drugih normi moralnim ili disciplinskim kaznama ili jednostavno izopštavanjem ili prezrenjem od strane javnog mnjenja). Ustanovljava se, odnosno utvrđuje ili se uobičajuje načini, tj. i sam proces uvođenja ili ukidanja ustanova.

Neke skupine ustanova vremenom dobijaju ili nameću svoju ulogu u raspodeli vrednosti (ne u ekonomskom smislu nego više u vrednosnom, tj. moralnom, odnosno vrednovanju šta je prihvatljivo za članove društva ili za one koji nad njim vrše kontrolu, a šta nije, šta će biti kažnjeno, a šta nagrađeno). Ovo je, u stvari, jedan izuzetno važan proces konstrukcije društvene stvarnosti u čijem prostoru se onda odvijaju procesi dodeljivanja smisla, raspoređivanja na skalama i terazijama vrednosti pojava, odnosa, lica, uloga itd. Ovo „dodeljivanje smisla”, pored ostalog, određuje i karakter nečega u parovima kategorija kao što su „dobro – zlo”, „korisno – štetno”, „zakonito – nezakonito”, „prihvatljivo – neprihvatljivo” itd. Neke od ovih uloga subjekta koji utvrđuje ili daje smisao vrši religija, odnosno crkva (naročito u starijim vremenima), neke porodica i škola, neke grupe vršnjaka ili ljudi sa istovrsnim položajima (ono što se na engleskom naziva „peers”), nekada su ugledni pojedinci vršili takvu ulogu, a nekada i novine (znamo jedne koje su nažalost takvu svoju ulogu kompromitovale i biće potrebno dosta truda i vremena da se to povrati). Ovakvu ulogu u nekim stvarima igra i država ili druge organizacije koje se oslanjaju na prinudu kao sredstvo da bi obezbedile da se neka pravila utvrde i primene, da se neke dužnosti ispunjavaju, ili da se neke potrebne ili korisne stvari prihvate, a nekada naprosto da se zahtevane stvari ostvare. Čini nam se, i to nas najviše brine, da su u nas izgubile svoju ulogu baš one institucije koje bi trebalo da osmišljavaju društveni život.

Različiti oblici društvenih kriza u stvari su pogađali institucije, nekada manji, a nekada veći broj, a nekada, rekli bi, većinu ili sve institucije nekoga društva. U takvim slučajevima se govori o dubokoj krizi ili o raspadanju društva. Isto se izgleda dešava i kada društvo izgubi orijentire, jer se uruši ili oslabi uloga ustanova koje su dodeljivale smisao stvarima. Postoje i izvesne meta-ustanove, tj. neka vrsta super-obrazaca koji stoje iza velikog broja ustanova. Kada neka od tih meta-institucija otkáže, onda se urušavaju čitavni nizovi institucija.

Jedna urušena institucija povlači za sobom druge. Ako pođemo od toga da poslanici nisu u pravom smislu poslanici, tj. nisu predstavnici naroda,

onda to povlači pitanje o karakteru jedne, možda i najvažnije od tri grane vlasti, zakonodavne vlasti ili drugim rečima predstavničkog tela, odnosno parlamenta. O podeli vlasti teško se može i govoriti kad vidimo da izvršna i dalje dominira nad sudstvom, a zakonodavna je, osim što je poprište nedoličnih ponašanja, gotovo već samo glasačka mašina. Zašto je tako reći ćemo kad budemo govorili o uzrocima.

Notorno je da u nas kategorije, kao što su ne samo država, parlament, ministar, poslanik, sudija, kazna, prekršaj, izvršni sudski nalog, nego ni kategorije kao svojina, ugovor, menica, ček, poverilac, zajam, dug, dužnik, štediša, kreditna kartica, policajac, dužnost, obaveza, nisu ustanove u smislu kako se definišu ili kako smo to gore precizirali. Ali, na žalost, u nas su karakter institucija izgubile i takve kao što su porodica i brak (ustanove koje su poljuljane i gotovo se raspadaju i u razvijenim zemljama), čast, ugled, poštenje, dostojanstvo, ličnost, crkva (jer se, u nas, izuzimajući Njegovu svetost patrijarha i veliki broj jereja, ipak mnogi jereji ogrešuju o ono da ljube bližnjega kao samoga sebe, da opraštaju i da ne čine drugima ono što ne žele da njima drugi učine). Ali zato iznuđivanje naplate dugovanja funkcionise, iako preko nelegalnih puteva i zabranjenim sredstvima.

Da banke, menice, ček ne funkcionišu kao u drugim zemljama lako je pokazati. U banke niko ne stavlja novac (utvrđeno je da je za evre zamenjeno preko osam milijardi maraka, ali taj novac niko ne stavlja u banku ili štedionicu). Pođite u Bujanj potok da kupite kola i da prodavcu na jednom papiru napišete „obećanje” (promisory note) tj. menicu koja dospeva prvog radnog dana ili tada i tada, ili pokušajte da mu za kola date ček na 10 hiljada maraka ili svejedno 300 hiljada dinara, ali to ne može, jer je ono prvo nelegalno (sada posle uvođenja evra i bespredmetno), ali za ček i zato što se može napisati samo na iznos do 2.000. No, ni ček takvog ograničenog iznosa vam na pijaci niko neće primiti. Ako prodaje bolja kola, neće za njih primiti čak ni dinarsku gotovinu, nego će tražiti isplatu u stranim sredstvima plaćanja. Sve ovo zato što nema poverenja u domaće institucije, a i novac je pored svih drugih elemenata definicije i jedna institucija. Ali ni učitelj, profesor, poštar, štampa, železnica, pacijent, student, i tako dalje nisu u nas ustanove u smislu u kojem su u razvijenim demokratskim zemljama.

Jedna institucija koja stoji iza mnogih drugih zove se **poverenje**. To je važna meta-institucija, koja je svakom društvu neophodna. Kad kažemo da najveći broj banaka ne vrše ulogu kakvu imaju u razvijenim zemljama (a jedna od tih uloga je prikupljanje novčanih sredstava), onda lako zaključimo da naše banke tu ulogu ne mogu ispuniti zbog nedostatka poverenja.

Kad u društvu u vrlo velikim razmerama i oblastima nestane poverenja, ono se raspada. Oni koji se kao brinu o dobru naroda, moraju shvatiti da kad narod izgubi poverenje u vladu i ona izgubi legitimnost, onda ono telo ili lice koje naređuje nije više u suštinskom smislu vlada i nije više predsednik (vlade ili države).

Pobedom na izborima se stiče tzv. legitiman *titulus*, naslov, pravo na upravljanje u skladu sa programskim obećanjima i ustavnim pravilima. Ali, još veća je obaveza (koja se i daje kao „svečana obaveza” ili zakletva) da se

postupa u najvećoj mogućoj meri u skladu sa ustavnim i pravnim odredbama (dok se one ne zamene boljima, što se od vlasti i očekuje i predstavlja njenu obavezu). Legitimnost je i svojstvo dobre vlade i politička institucija. Ona nije vidljiva, a jednim delom je u poverenju i pristanku, ali kad se izgubi onda svaka vlast gubi pravo na vladanje, a pojavljuje se pravo i obaveza (bar politička i moralna) na neposlušnost korišćenjem nenasilnih sredstava, kakvim je narod i izvojevao pobedu oktobra 2000. godine i time koliko i samom promenom režima privukao veliku pažnju i izazvao divljenje sposobnošću da se takva promena izvede bez prolivanja krvi. To je bio veliki poen za liberalnu političku kulturu. Takva politička kultura podrazumeva toleranciju, dijalog, kompromis, fer plei, poštovanje velikih pravnih načela koja su deo vladavine prava, ljudskih prava i sloboda, i postupak kakav je primeren civilizovanim i demokratskim režimima, a koji Anglosaksonci obuhvataju izrazom „due process of law”. No mi smo još u praktičnom smislu daleko od toga da obrasci i institucije takve kulture prevladaju u nas.

U čemu je bar deo uzroka?

Nabrojaćemo neke vrste uzroka, a samo ćemo nekima od njih posvetiti više pažnje. Nema nikakve sumnje da tokom dugog vremenskog perioda (1) umesto institucija imamo sistem lične vlasti koji se i pored reorganizacija i tzv. reformi (pa i nekoliko ustavnih) produžavao i uvek nanovo uspostavljao, pa to preti opasnošću da se produži; (2) tokom istoga perioda i sa istom opasnošću ponavljanja dešava se i to da se politička volja postavlja nasuprot institucija, pravila i vladavine prava; (3) imamo veoma rasprostranjenu anemiju, tj. nepoštovanje pravnih ili moralnih normi, zbog čega su pravna i opšta nesigurnost i neizvesnost veoma veliki; (4) borba za vlast, koja se odvajkada vodi među potencijalnim i latentnim pretendentima na vlast ili na veće parče vlasti, uzima velikoga maha i danas među onima od kojih se očekuje da u skladu sa predizbornim obećanjima 2000. (i ranije) izvedu narod iz autoritarizma i uvedu ga u demokratiju, vladavinu prava, tržišnu privredu i razvijeno društvo; (5) duboki tragovi i ostaci nagomilanih iskustava i uticaja obrazaca ponašanja iz vremena autoritarnih vlasti (naročito usađivanog nepoverenja svakoga prema svakome); (6) kakvoća (kvalitet) ustavnog i pravnog sistema, ne u pravno-tehničkom, već u smislu zaštićenih vrednosti i kategorija, jeste ispod onoga što bi bilo u skladu sa idejama vladavine prava, pravne sigurnosti i izvesnosti i što bi odgovaralo standardima ljudskih prava i sloboda i preobražaju ka slobodnom preduzetništvu (moralo se intenzivnije započeti menjanje ustava i zakona); (7) korupcija, mito i slične pojave stavljaju našu zemlju visoko u gornjem delu liste koja se prema izvesnim indeksima sastavlja svake godine i koja se više uzima u obzir od strane potencijalnih investitora nego puki pozivi vlasti na ulaganje kapitala i više nego obećanja da će vlada stvoriti povoljne uslove za to; (8) štampa nije dovoljno nezavisna ni slobodna niti ima velike potencijale za istraživačko novinarstvo koje bi kritičkim i analitičkim duhom i perom činili transparentnim ono što se u strukturama vlasti i u čitavom društvu dešava, a bez neodgovornog etiketiranja, presuđivanja pre

suda i zatvaranja očiju pred činjenicama; (9) umesto demokratije može se reći da imamo partokratiju o čemu ćemo više reći ne samo kao o uzroku rđavog stanja, već i kao o potencijalnoj opasnosti.

Nasleđe partijske države u nas nije prevaziđeno. Korumpiranost pravnog i političkog sistema je uvek velika prepreka uvođenju vladavine prava. Korumpiranost se ne uzima samo u onom uobičajenom značenju izraza (podmićivanje i sl.), već u smislu kako su to smatrali veliki politički filozofi od Platona i Aristotela do savremenih: korumpiranje (kvarenje) sistema nastaje kad vlast favorizuje interese onih pojedinaca ili grupa koje vlast vrše, a na račun opštih interesa. Korumpiranost i izneveravanje demokratskih načela je i kad partijska rukovodstva utvrđuju ko će moći da se kandiduje (kako je bilo u komunističkim i drugim sistemima sa političkim monizmom i monopolom), kao i kad je u njihovim rukama da arbitrarno odluče ko će od onih koje je narod birao zaista postati narodni poslanici. Ovo otvara i pitanje o karakteru poslaničkog mandata (imperativni ili slobodni), a i vodi uspostavljanju partokratije umesto vladavine prava.

Tzv. politički voluntarizam nije ni u čemu našao toliko izraza koliko u pretpostavljanju da se političkom voljom koja će se izraziti u formi prava može sve. Nizak kvalitet (kakvoća) zakona i drugih propisa (mala racionalnost, preveliki elemenat volje i samovolje nekada sprovedene kroz skupštinu na bazi glasanja minimalne numeričke većine), a to povećavaju i česte promene propisa, lako omogućavaju ispoljavanje voluntarizma i zloupotrebljavanje pravne forme. Anomija nije samo stanje bezakonja već i iskvarenost poretka, koja govori o ozbiljnosti i opasnosti stanja kad ona zahvati jedno društvo. Tada, gotovo po definiciji, vladavina prava postaje nemoguća, jer je relativizirana ili izbrisana razlika između ispravnog i izopačenog.

U nas situaciju opasnom čine razmere nepoverenja i nesigurnosti do kojih dolazi upravo zbog toga što su gotovo sve institucije ili potpuno zakazale ili oslabile. Država i javna vlast ne mogu obezbediti javnu sigurnost, zaštitu života, tela, slobode i prava građana, njihove imovine. A to su morala obezbediti čak i ona autoritarna država, koja se često identifikuje sa Hobsovim „Levijatanom” (smrtnim bogom tj. državom), kad prigrabi svemoćnu apsolutnu vlast i iznudi poslušnost podanika. Svrha (*ratio essendi*) takve države je da obezbedi unutrašnju i spoljnu sigurnost, a pre svega života i imovine, koju njeni organi moraju ostvariti, a zauzvrat traže poslušnost.

U periodu raspadanja bivše SFRJ, jedan od izraza autoritarnoga režima u Srbiji jeste i ustav Republike Srbije iz 1990, koji je među stručnjacima, intelektualcima, liberalima, demokratama bio oštro kritikovan i pre nego što je usvojen. Taj ustav je pravljen prema meri jednoga čoveka kojem je trebalo da pruži ustavni osnov za neograničenu i nikome odgovornu vlast. Dao je ogromna ovlašćenja predsedniku, a mehanizam njegove odgovornosti mogao bi da uđe u neku rubriku „Verovali ili ne?”. Ako bi Narodna skupština ocenila da je predsednik republike prekršio Ustav pokrenula bi postupak opoziva ukoliko bi za to glasala dvotrećinska većina svih poslanika. A onda bi predlog za opoziv išao na neposredno izjašnjavanje birača i da bi do opoziva došlo bila je potrebna većina od svih upisanih birača. To znači da bi svi koji ne

izađu na izbore faktički bili protiv opoziva. Ako se većina od svih birača ne izjasni za opoziv, onda se Narodna skupština raspušta. Ovakvo kažnjavanje Narodne skupštine zbog toga što bi se eventualno drznula da postavi pitanje odgovornosti predsednika teško je dovesti u sklad sa načelom podele vlasti. Ovo načelo je kršeno i gaženo i nizom drugih odredbi i činjenica. Bio je to period ne samo faktički, nego i ustavom uspostavljene autoritarne vlasti, koja je imala ustavno pokriće za svemoć i apsolutnu neodgovornost predsednika i prema tome dovela je do obespravljenosti građana bez obzira na dugačku listu prava koja su im bila poklonjena („oktroisana”).

Ali, prema tome ustavu, najmoćnija funkcija u Srbiji je ona koju zauzima sadašnji šef države, Milan Milutinović. Kao što znamo, on nema nikakvu vlast. Ali baš ta činjenica faktičke upražnjenosti jednoga važnoga položaja, otvara pitanje ko onda vrši svu onu ustavom utvrđenu nadležnost, ili nju ne vrši niko? Naravno da je neko vrši, a to znači bez ustavnog osnova se vrši veoma široki krug državnih funkcija i poslova. Ne može se isključiti da će to neko opravdavati konstruisanjem da se to vrši zbog „ustavne praznine”. Dakle, zašto se nije ni započelo sa radom na novom ustavu Srbije? Ustav iz 1990. ne samo da nije promenjen od oktobra 2000. do polovine 2002, nego, koliko se zna, uprkos više projekata koje su izložili naučnici, nije ni formirana ustavna komisija ili drugo zvanično telo koje bi radilo na predlogu nacрта ustava.

Oktobra 2000. ključni događaji su bili zgusnuti u dva dana i otvarali su mogućnosti velikih promena. Narod u Srbiji je svojom političkom sveću i akcijom široko otvorio vrata svoje dugo vremena zabarikadirane države. Plodove te pobeđe tek treba i potvrditi i proširiti, povesti zemlju putem demokratske institucionalizacije i konstitucionalizacije plodova narodnog pokreta. Tom pobedom je nova vlast **stekla političku legitimaciju** da korenite promene cele državne strukture odmah i započne.

Očekivanja i nade polagane u duboke promene u pravcu vladavine prava, demokratije i tržišne privrede nisu ostvareni, već mnogi smatraju da su u velikoj meri i iznevereni, što dovodi do razočarenja. Nije se išlo na konstitucionalizaciju i uspostavljanje vladavine prava u mnogo širim razmerama, intenzivnije, ali i promišljenije. Nije došlo do promene institucija koje su se mogle i morale brzo reformisati ili radikalno promeniti. Vlast se oglušila o pominjanje ustavotvorne skupštine kao uobičajenog i legitimnog oblika donošenja novih ustava. Neki se možda nje i plaše, jer bi ona podrazumevala nove izbore. Već smo rekli da se nije išlo ni putem institucionalizacije vlasti kojom bi se prevazišle posledice dugotrajnog prisustva elemenata izrazito lične vlasti. Ti elementi se i sada lako mogu zapaziti. U načelu, poluge moći stare vlasti obično dobro dođu i novoj pa se i ne zamenjuju.

Sadašnji poslanici su izabrani na osnovu Zakona o izboru narodnih poslanika, koji je skrojila i usvojila odmah posle 5. oktobra 2000 bivša vladajuća grupa partija svojom većinom u Skupštini Srbije (objavljen je u Službenom glasniku Republike Srbije br. 35, od 10. oktobra 2000). Taj Zakon je onakav kakav je njima u datoj situaciji odgovarao, iako su se u tome prevarili. Po tome Zakonu, današnje poslanike, sa liste kandidata pojedinih partija ili koalicija odabrala su partijska rukovodstva prema kvoti (tj. broju) koja nekoj

partiji prema izbornim rezultatima pripadne. Tako su i mandate partija demokratske opozicije (DOS), posle izbora, a u skladu sa kvotom koju im (na osnovu sporazuma o koaliciji) dodeli Predsedništvo DOS-a tj. sastanak predsednika partija koalicije, dodelila pojedinim od kandidata partijska rukovodstva ili predsednici partija. Isto tako prema sporazumu partija koje čine koaliciju DOS, ako neko bude isključen iz svoje partije, rukovodstvo će umesto njega poslati drugoga. Oni koji proučavaju naš izborni sistem i izbore ne znaju kako je taj zakon tačno donet i pretpostavljaju da je kao predlog radikala bio završen pre 5. oktobra, a onda na brzinu usvojen. U svakom slučaju, taj Zakon znači da narod samo bira jedan širi krug lica koja su mu predočena na listi, a iz toga kruga će se tek izabrati (imenovati) oni koji se zatim zovu poslanici. Prema kriterijumima koji važe u teoriji, a koje su precizirali u konkretnim sporovima i neki strani visoki sudovi (kao u SR Nemačkoj) izbori su posredni kad se „treća ruka umeša u odlučivanje između birača i poslanika”. Prema ovim teorijskim standardima naši izbori su prema važećem izbornom zakonu posredni, a ne neposredni kako to preferira demokratska teorija.

Kad se uzme u obzir i o kakvim sve pitanjima odlučuje Predsedništvo DOS-a i da ono ima instrumente da disciplinuje svoje partije-poslanike, onda se takav sistem može označiti kao partokratija, a i ne kao demokratija. Mora se ozbiljno uzeti u obzir da moderna ustavna ili liberalna demokratija nije oblik neograničene vlasti, nego su prava manjina, pa i političkih i ideoloških neistomišljenika i protivnika, važna korekcija prava i vlasti većine. Ta vrsta demokratije se takođe vrši (1) u skladu sa utvrđenim pravilima (ustavnim) i (2) u interesu svih, a ne samo onih koji vlast međusobno dele i vrše. Ako ova dva uslova nisu ispunjena, takvu vladavinu većine su veliki mislioci kao Aristotel i Hegel nazivali vrlo pejorativnim imenima – mobokratija ili ohlokratija, a i noviji pisci su o takvom sistemu pisali kao o rđavom: Džeferson je takav mogući sistem nazivao „izbornim despotizmom”, a Medison, Tokvil i Mil su takav sistem vlasti tretirali kao tiraniju većine.

Strogi pozitivista u teoriji prava, ali liberalno-demokratske orijentacije u političkim pitanjima, Hans Kelzen analizirao je političke posledice slučaja kad bi neko jednom na izborima stečenu većinu upotrebio da se otarasi manjine, tj. da je izbaci iz parlamenta. Onda bi, zaključuje Kelzen, jednom postignuta većina uspevala da obezbeđuje svoje uzastopne pobede i dalji izbori bi faktički bili besmisleni, pa i nepotrebni. Trebalo bi se bojati svih pokušaja te vrste. Sada nam se čini da je možda i takvo nešto na pomolu. Jer, većina članova tela koje rukovodi koalicijom (Predsedništvo DOS-a, a to je jedno partijsko telo koje po velikim ovlašćenjima o kojima su se međusobno dogovorili uoči izbora, nejasnom sistemu odgovornosti prema nekome drugome i po načinu rada neodoljivo podseća na nekadašnje politburoe) razmatra mogućnost da disciplinuje ne samo poslanike svoje partije nego i drugih, tuđih partija. Koliko bi dana ili sati u nas politički (a možda i fizički) preživio neko ko bi kao američki senator Džems Džefords (James Jeffords) iz Vermonta napustio republikansko krilo Senata u koje je bio izabran i postao „nezavisan” u znak protesta protiv nekih elemenata politike novog predsednika, pa tako doveo do toga da demokrati u Senatu dobiju većinu od jednog glasa.

Poslanici hrvatskog HRSS od 1921-25. nisu dolazili u Narodnu skupštinu Kraljevine, pa ih niko nije zbog toga kažnjavao, jer se i to smatralo načinom izražavanja stava – pasivnom rezistencijom. Za to im naravno ne pripada novčana naknada, iako je u Engleskoj šef opozicije Njenog veličanstva za tu funkciju plaćen.

Naši poslanici nisu u poziciji da zastupaju narod, koji je za njih glasao, jer mandat nisu ni primili iz ruku naroda, a naravno da nemaju autonomiju ni sigurnost, pa deluju kao glasačka mašina. A i narod nema mogućnost da ih politički kazni nebiranjem, ako ne prihvati njihov način oponiranja vladi. To se odražava i na kakvoću (kvalitet) zakona. Nedavno je, kako javljaju mediji, za jedan važan zakon bilo potrebno samo 4 minuta da bude izglasan, a tokom nekoliko dana je izglasano dvadesetak zakona, a neki tvrde da je i dvostruko više. I sada već ministri otkrivaju manjkavosti i propuste u nedavno izglasanim zakonima pa nagoveštavaju njihove izmene i dopune.

Pošto je notorna činjenica da imamo puno zakona koji nisu primereni da budu deo pravnoga sistema u kojem bi bilo primenjeno načelo vladavine prava, a pošto i ustav ima velikih nedostataka, onda se prećutno uzima, a često se to i ističe, da takve pravne propise ne treba primenjivati. A oni se ipak ne zamenjuju boljim, racionalnijim, usklađenijim sa evropskim standardima ili pravednijim zakonima, pa tako imamo praznine koje se ne mogu nazvati „pravne praznine”, dakle, terminom koji se u pravu koristi za neke slične situacije. Zapravo, ovakva situacija omogućava vrlo komotno ponašanje izvršne vlasti, jer to proširuje područje njene tzv. diskrecione vlasti. To povećava njenu moć, ali povećava i pravnu neizvesnost, pravnu nesigurnost.

Autoritarni, totalitarni, despotski i tiranski oblici vladanja počivali su na jednom principu koji je poguban za dugoročne perspektive društva. To je princip koji su praktikovali još istočnjački despoti i grčki tirani, a osnovne karakteristike toga tipa vladanja opisali su već Platon i Aristotel. On se, ukratko rečeno, sastojao najpre u uklanjanju odnosno skidanju glava onima koji su se isticali (kao što su i dahije 1804. htele da pogube srpske kneževe; Hitler u tzv. noći dugih noževa svoje protivnike; a Staljin je praktikovao tzv. permanentne čistke, politička suđenja i bezbrojne egzekucije raznih „levih” i „desnih” „opozicija” bez ikakvog suđenja).

Pored ovakvih smaknuća kao oblika zastrašivanja elite, Aristotel je ukazao na još jednu karakteristiku režima, kakav, kao uslov svoga opstanka, zavode tirani. Kod Aristotela, tiranska vlast se održava zahvaljujući tome što među građane poseje nepoverenje tako da se oni ne usuđuju ne samo da nešto preduzmu nego ni da nešto kažu protiv tiranina. „Tiranide neće pasti – kaže Aristotel – pre no što građani steknu poverenje jedni u druge.” (Aristotel, *Politika*, knj. V, gl. IX, odn. 1314a).

To smišljeno izazvano nepoverenje je zahvatalo ne samo sve ustanove i sve javne delatnosti nego i porodice, crkve, manastire. Slično je bilo i ovde pod prethodnim autoritarnim režimima. Zbog straha od uhoda tajne policije, ljudi su se klonili nekadašnjih prijatelja. Lenjin je još pre revolucije napisao članak u kojem kaže da boljševik prijatelje može imati samo među partijskim istomišljenicima i da prijateljstvo prekida čim bi njegovi prijatelji posumnjali

u ispravnost partijskih odluka ili izrazili političko neslaganje sa partijom. To se naravno sledilo kao nekakav obrazac „partijnosti”, jedne vrste nove „ustanove” (u smislu i načela i prakse). To je praćeno netrpeljivošću, a ubrzo pojačavano i ideološkom ostrašćenošću. Kad je jedan dečak u vreme Staljinove vlasti prijavio svoga oca kao državnog neprijatelja, dečakovog oca su uhapsili i odveli u logor, ali su seljaci dečaka ubili. Tome dečaku je bio podignut spomenik kao uzornom građaninu palom kao žrtva neprijateljske zavere.

Pouka nije trebalo da bude da samo sinovi prijavljuju oca, nego i da očevi mogu i treba da prijavljuju sinove. Jedan naš partizanski prvoborac i vrlo poštovani general drznuo se krajem 1960-ih godina da se kandiduje za narodnog poslanika, a partija je za to mesto imala drugog kandidata. Protiv bivšeg generala, kao i protiv drugih koji su isto to pokušali, pokrenuta je široka kampanja, a on je znatno kasnije objavio u štampi da je policija njegovog rođenog brata pridobila (ili prinudila) da je obaveštava o svemu što njegov brat general radi i govori. Ovo je bila veoma rasprostranjena pojava u tzv. totalitarnim društvima i to je razaralo i prijateljske veze, i druženja i porodice.

Autoritarnu kontrolu je pratilo i nepostojanje slobode štampe, odsustvo nezavisne kritičke javne reči, poslušnost je bila uslov napredovanja, prevladavali su ulizice i udvarači vlastima. Mnogi su postali pasivni. Neki „intelektualci” su se povlačili u struku (često se bavili prevodjenjem), a neki su se stajali u službu režima. U svakom slučaju jedna pojava koju je predviđao Džon Stjuart Mil za one režime koji guše slobodu mišljenja i izražavanja dogodila se. Naime, Mil je pisao da će se oni režimi koji favorizuju poslušnike i suzbijaju autonomna i kritička mišljenja jednoga dana naći u situaciji da sa takvim pigmejima koje su stvorili, država nije sposobna ni za kakve velike pothvate. To se desilo više puta. A na ovakvim principima koje smo upravo pominjali u veoma velikoj meri se zasnivao sistem kontrole koje su gradile bivše komunističke države. Koliko god spolja i na prvi pogled izgledale čvrste i jake, njihovi politički i socijalni sistemi su se urušili, kako se ono obično kaže „kao kule od karata”. To nije čudo, jer je sam karakter vlasti uspostavljene posle 1917. ukidao ili potkopavao neke moralne i društvene vrednosti i ustanove, koje su bile i pravni instituti. Njih su potkopali u skladu sa revolucionarnom teorijom da je pravo samo volja jedne klase pretvorena u zakon, a da je uspostavljena revolucionarna vlast diktatura proletarijata koja nije ograničena čak ni zakonima koje sama donosi, ukoliko okolnosti i princip celishodnosti ili oportuniteta nalaže drukčije ponašanja nosilaca vlasti.

Iskustva stečena kroz takve događaje i masovna stradanja veoma su skupo plaćena i ona su veoma dragocena i treba ih isticati kako se ne bi ponovila. Jer, kako je to napisao Eshil u *Okovanom Prometeju* „kome mlada je vlast, kruta mu je ćud”.

Šta bi trebalo raditi ?

Nama tek predstoji izgradnja društvenih ustanova u jednom pravom smislu, jer zgrade i table na njima ne čine ustanove. Društvena uloga nauke je u tome da dá sliku stanja, i da ponudi opcije, alternative, predloge, na osnovu

proučavanja i analiza onoga što rade u razvijenim demokratskim zemljama i prema specifičnim uslovima gde se institucije uvode i pravila primenjuju.

Možda bi poravljanje društvenog stanja trebalo početi time da se svaka stvar nazove svojim pravim imenom, što za pravnike znači da se svaka pojava koja je relevantna za pravne odnose na pravi način kvalifikuje. U tome se sastojao čuveni Konfucijev pokušaj tzv. rektifikacije imena, tj. nastojanja da se stvarima daju prava, a ne imena koja ne zaslužuju. Uvođenje zakonitosti moralo bi takođe početi uvođenjem pravih i preciznih pravnih termina, kvalifikacija, racionalnih kriterijuma i propisa, sa širokim slobodama u granicama prava, a ne samo kaznenim odredbama i sankcijama. U mnogim zemljama, pa i u nas, pravnici moraju pravu vratiti i pravni jezik, izvršiti rektifikaciju pravnih pojmova i izbaciti nebulozne sklopove reči iza kojih ne stoji niti kakva stvarnost niti kakva smisljena i racionalna pravna zapovest.

Ako javne institucije nemaju neke bitne kvalitativne elemente da bi smo ih zvali ustanovama, tako ih tretirali i poštovali, javljaju se neki obrasci ponašanja, koji su nekada šire praktikovani, ali su zbog svoga karaktera kompromitovani u civilizovanim zemljama i danas su odbačeni ili kažnjivi iako nisu sasvim nestali (šverc, privatno vršenje pravde u vidu egzekucije, linča, prekog suda, zlostavljanje zarobljenika ili ranjenika, kao i civilnog stanovništva u oružanim sukobima, podvođenje, proskripcije, čistke, pogromi, podmićivanje, kidnapovanje, otkup slobode, korišćenje sile, nasumično ubijanje ljudi ili uništavanje objekata radi zadavanja straha i drugi). Ovakve pojave se moraju sistematično i uz punu primenu zakonom predviđenih radnji iskorenjivati. Njih se ne može iskoreniti pretnjama koje bi obuhvatile neindividualizovanu veliku grupu lica i činilo je odgovornom za krivičnim zakonikom nepredviđena dela i kazne (kao nekada prema „eksploatatorima”, „kulacima”, „klasnim neprijateljima”, „izdajnicima”, „izolantima” i drugim sličnim kategorijama). U nas postoje pravni osnovi da se gone i kažnjavaju gotovo sva u civilizovanim zemljama kažnjiva dela, ali se to mora raditi u skladu sa zakonom, prema predviđenoj proceduri i individualizovanoj i dokazanoj odgovornosti, kao i sa posledicama koje zakoni predviđaju.

Neophodna je institucionalizacija političkih procesa, naročito onoga što se zove raspodela vlasti. Politička institucionalizacija umesto prevelikog udela lične volje ili samovolje nekog nosioca vlasti pretpostavlja i zahteva ustanove (institucije) kao centre odlučivanja sa izvesnom nepristrasnošću, „objektivnošću”, pravljenjem suštinske razlike između ličnog (gledanja, imovine, interesa) i javnog (interesa, ovlašćenja, dužnosti), poštovanjem poznatih pravila i sa značajnom transparentnošću odlučivanja. Tzv. podela vlasti ili sistem kontrole i ravnoteže (checks and balance) se uzima kao uslov ustavnosti, poštovanja ljudskih prava i sloboda, te kao uslov za vladavinu prava i za nezavisno sudstvo. Međutim, raspravlja se i prihvata uspostavljanje nezavisnog sudstva, i nezavisne štampe, a ponovo čitamo da su neki sudovi i pogotovu štampa pod političkim pritiscima.

Za uvođenje u život pravih društvenih i političkih ustanova neophodno je uspostavljati vladavinu prava, uvesti i učvrstiti konstitucionalizam (ustavnost) i izgrađivati odgovarajuću, liberalnu političku kulturu. Načelo vladavine

prava podrazumeva da se svaka vlast i politička volja i samovolja ograniče pravilima, koja bi trebalo da budu bezlična, nepristrasna, objektivizirana, relativno racionalna, umna i pravedna i, teorijski, za sve jednaka. Danas je prihvatanje nekih osnovnih vrednosti, načela i ustanova vladavine prava, odnosno pravne države – ulaznica u društvo zemalja zapadno-evropske civilizacije. Vladavina prava ne znači, kao što se to često pogrešno pretpostavlja, puko primenjivanje zakona koji formalno-pravno važe. Arbitrarnost odluka i naredbi, pa i kad je data u obliku zakona, suprotna je načelu vladavine prava.

Konstitucionalizacija je u političkom životu značila utvrđivanje odnosa između osnovnih struktura i ustanova vlasti, njihovo biranje (konstituisanje) i regulisanje načina kako se vlast vrši, a zatim garantije prava i sloboda građana (ne samo na rečima). Ostvarena konstitucionalizacija bi značila da država ima ustav kojem u osnovnim stvarima korespondiraju realni odnosi i koji predstavlja osnovne norme na kojima se uspostavlja vladavina prava tj. na kojem država može da postane „pravna” u značenju koje tom izrazu pridaje pravna nauka.

U takvim okvirima, vladavina prava podrazumeva relativno racionalan i uravnotežen pravni sistem, korpus individualnih prava i sloboda, ustavne i pravne, institucionalne i druge garantije i uslove, među kojima su i liberalno-demokratska politička kultura, društveni i politički pluralizam, autonomija raznovrsnih društvenih činilaca (nauke, štampe, univerziteta, sindikata, ekonomije, crkava, udruženja), razdvajanje (tzv. podela) vlasti (ili, bolje sistem uzajamnih kontrola i ravnoteže) i nezavisno sudstvo.

Zgradu pravnog sistema kao celinu neophodno je postaviti na nove moderne i sa upravo pomenutim načelima i civilizacijskim dostignućima usaglašene temelje. To se tiče načela i institucija, a isto tako i pojedinih velikih oblasti odnosno grana prava. Ono što bi stalno trebalo imati pred očima jeste uvođenje i razvijanje svega što bi doprinosilo uspostavljanju i razvitku otvorenog i razvijenog civilnog društva i pridržavanje načela, ustanova i procedura koje bi obezbedile kako legitimnost sistema u celini tako i pojedinih akata i mera. Jedna opšta orijentacija trebalo bi da bude ona, koju smo već čuli da se proklamuje i hvali, ali vidimo da se ne primenjuje. A to je deviza da bi trebalo da bude slobodno sve što iz valjanih razloga nije izričito zakonom zabranjeno. Poštovanje ovakvog filozofskog pristupa podrazumevalo bi i neophodnu tzv. deregulaciju.

Za vladavinu prava je veoma važan postupak, predviđena procedura, pravovaljan, fer postupak u celini i u svakoj grani prava prema njenim specifičnostima, ono što u anglosaksonskom pravu zovu „the due process of law”. To je pre svega važno kad se odlučuje o ljudskim pravima, ali i u odlučivanju o izborima, u parlamentima, prilikom usvajanja zakona i drugim sličnim situacijama u kojima pridržavanje određene procedure unapređuje i demokratiju i vladavinu prava. Od velikih pravnih grana, rekonstrukciju zahtevaju sve, a u prvom redu ustavno pravo i privredno pravo. Možda bi jedna od najvećih ustavno-pravnih i političkih promena trebalo da bude ona kojom bi se predsednički ili superpredsednički sistem zamenio parlamentarnim (sa institucijama anketnih odbora, odbora za kontrolu pojedinih državnih službi, posebno

policije, vojske, slobodnog mandata poslanika, poslaničkog pitanja, interpelacije). Verovatno bi mnogi pre promene ustava želeli da znaju za koga će se raditi novi ustav, ili bar ko će biti predsednik, pa bi se onda i njegov položaj i uloga pravili već prema tome da li je on od „naših” ili od „njihovih”. Ali, tako se opet ne bi gradila institucija nego njen surogat.

„Tranzicija” od kolektivističkih i političko-direktivističkih načela usmeravanja ka individualističkim principima i slobodi individualnog preduzetništva pretpostavlja i uvažavanje privatne svojine. Kolebanja se primećuju u različitim koncepcijama politike privatizacije, denacionalizacije, sleđenja ili izbegavanja logike tržišne privrede itd. Država se nerado i teško lišava mogućnosti i „prava” zasnovanih na „zakonima” koji formalno-pravno važe da pored imperijuma tj. vlasti, kontroliše društvo i građane i uz pomoć svojine, odn. dominiuma.

Neophodno je ustanovama svojine, ugovora i drugim instrumentima pravnog prometa (menice, čeka, hipoteke, zaloga i dr.) vratiti karakter i ulogu kakvu imaju u razvijenim tržišnim privredama. Ne sme se dozvoliti da pravna rešenja idu na ruku sistemu u kojem de facto vlada načelo: čija je vlast njegova je i svojina!

Građanin se svakodnevno susreće sa državnom upravom u licu njenih predstavnika (policajaca, činovnika), akata (naredbi, zabrana i dr.) i materijalnih radnji organa uprave. Jedan od ciljeva reformi u ovoj oblasti jeste da državna uprava dobije karakter depolitizovane javne službe, koja svojim najvećim delom služi građanima.

Pogrešno bi bilo verovati da se pomoću prava može postići sve što se želi. Pravo kao sredstvo ima svoje granice. Moraju se ispuniti i izvesni vanpravni, tj. društveni, politički, ekonomski i kulturološki preduslovi. Za ovakav preobražaj institucija, neophodna je i **profesionalna etika i moralna autonomija**. Moralna autonomija pravnik je pretpostavka za slobodno sudijsko uverenje koje se ne odnosi samo na sudije. Mora pravnik biti spreman reći ne, ako ga profesionalno znanje i savest na to upućuju, pa i onda kad svi kažu „da” ili „aminuju”. Za to je potrebna i individualna građanska hrabrost i solidarna podrška ljudi iste profesije da bi se uspostavila legalnost, a zatim i vladavina prava.

Kant je smatrao da čovek, da bi bio prosvetljen, mora da se služi sopstvenim umom. To najpre pretpostavlja da čovek ne bude lenj da stiče znanje. Odsustvo odgovarajućeg znanja u javnim poslovima (javnoj upravi) dovede do toga da mnogi u tim strukturama olako povrede druge, razdvoje i razore porodice, upropaste ili unište materijalna dobra, unište ljude, jednom rečju sruše i unište vrednosti (materijalne i duhovne) koje bi trebalo da štite. Druga pretpostavka za prosvetćenost je hrabrost da ono što zna i očigledno je čovek i kaže. Ne treba čekati da tek neko naivno i nevino dete zapazi da car nema novog odela nego da je car go. Suviše je mnogo slučajeva ljudi koji su uništeni u ime načela koja su se suviše dugo smatrala za „najistinitija i najhumanija”. Pouke koje možemo izvući upućuju nas u pravcu umerenosti, trpeljivosti, poštovanja načela *audiatur et altera pars*, onog da se nevinost pretpostavlja sve dok se suprotno ne dokaže, načela *in dubio pro reo* i da je bolje pustiti

stotinu krivih na slobodu nego osuditi jednoga nevinoga. Kako to učiniti ako svi veruju da je neko kriv? Retki su pravници koji su našli unutrašnje snage i hrabrosti da ospore „državni razlog” ili čak „razlog gole moći”, a oni koji su se osmelili dosta su stradali, a neki izgubili i život.

Teško je i zamisliti da se ideja vladavine prava brzo ili lako ostvari pri opštoj neizvesnosti, nerazvijenoj političkoj kulturi, rasprostranjenim autoritarnim obrascima ponašanja, opterećenosti dogmatizmom, ideološkom isključivošću konvertita koji menjaju partije i ideologije kao što se nekada one bez kičme i dostojanstva da menjaju zastave, pri nedovoljnoj ograničenosti vlasti i isto tako nedovoljnoj sigurnosti građana. Ali, ukoliko više situaciju karakteriše pravna nesigurnost života i imovine, ugroženost telesnog integriteta, mafijaške strukture i rasprostranjena pljačka u najrazličitijim oblicima, utoliko je važnije postizanje napretka u ostvarivanju ideja vladavine prava. Prema shvatanju velikih mislilaca od Perikla do Loka i Mila vladavina prava je i jedini povoljan okvir za cvetanje slobode, za koju se inače moramo stalno nenasilnim sredstvima boriti da bi je sačuvali i proširili.

U odbranu nacionalizma

Nova netrpeljivost

Distanciranje od nacionalizma odavno važi kao znak prosvetljenosti, emancipacije i demokratičnosti pojedinca. Danas je lepo biti liberal, biti demokrata je opšte mesto, a nacionalista je, kao i ranije, predmet prezira. Poštovanje ovog imperativa naročito se očekuje od intelektualaca.

Netolerantan diskurs koji se deklarativno reklamira principom tolerancije, svoj predmet, prvo, proizvodi, a potom ga napada kao činjenicu sveta. Pri tom činjenično stanje ne dobija status predmeta analize. Problem je utoliko složeniji što nije u pitanju samo politika. Teorijska misao, hronično vezana za politiku, sa svoje strane, preuzima i zagovara isti, naučno bezvredan pojam nacionalizma. Na taj način se dovršava njegovo uprošćavanje do vulgarizovanja i vrednosno poništenje, posle čega objašnjenje nije ni potrebno.

Posle operacije uspostave značenja, proizvoljnost u objašnjavanju neće izazvati otpor ni sa jedne strane, tako da izgleda kao da je sve u redu. Ovo tim pre što diskurs protiv nacionalizma deluje cenzorski, s nizom manifestnih i latentnih ucena: od vas zahteva isključenje činjenica; ukoliko se usprotivite, istim diskursom oduzima vam se pamet (diskretno vas proglašava za dementnu osobu), autonomija (pričom o „samoukinuću pojedinca u gomili”), naglašava se individualna nesposobnost („nacionalna identifikacija je najlakša i najjednostavnija”), odsustvo integriteta („sadamozohistička autoritarnost”), i naravno, neodgovornost („to je opasno za druge”). Dok se nacionalizam oslikava monstrozno, pozicija kritike i sam kritičari oslikavaju se narcistički.

Pretpostavke analize

Decenijama obrazovani pod pedagoškom brigom marksizma, učili smo da kao kritičari više preziremo nego da proziremo, u duhu Marksove parole: „Naš stav je indignacija, naš princip je denuncijacija!” Deo naše inteligencije koji se i danas toga drži zaista je evropski. Stavovi prezira činjenica sveta i prezira Drugog, koji zajedno grade stav arogancije, kao nužni uslovi mogućnosti radikalne kritike, nisu nešto lokalno, balkansko, odnosno srpsko, nego proističu iz epochalnog zbivanja s duhom moderne Evrope u poslednja dva veka.

Prezir činjenica proističe iz arogantnog uzdizanje svog Ja iznad sveta. Prezir Drugog proističe iz narcističke fikcije o sebi. A oboje za osnovu imaju polemičke odnose tri moderne ideologije: liberalizma, egalitarizma

1 Filozofski fakultet, Novi Sad.

(marksizma) i konzervativizma. Ove u modernoj Evropi zauzimaju mesto detronizovane religije.

Smena religije velikim ideologijama ima za praktičan ishod negativan odnos prema Drugom – ukoliko je pripadnik druge ideologije. Uzajamno uvažavanje drugih i činjenica sveta postoji isključivo pod okriljem jedne ideologije i pod imperativima njenog diskurzivnog režima koji omogućuje intersubjektivnost i dijalošku situaciju. Drugi je predmet prezira ukoliko nije „jedan od nas”. Zato dijalog s njim, kao pripadnikom druge ideologije, prelazi u stanje rata. Pošto svaka od njih zastupa skup vrednosti koje traže apsolutno predavanje, rat među njima je „rat među bogovima” (u smislu obnovljenog paganizma, o čemu je pisao Maks Veber), politika se temelji na „etici uverenja” koje u ime svog boga ne vodi računa o posledicama.

Uprkos svom obnavljanju i trajanju tokom moderne istorije, nacionalizam, zbog stavova nipodaštavanja činjenica sveta i prezira Drugog, nije predmet *opisa* (radi istine), nego *propisa* (radi političke mobilizacije). Još je drug Lenjin savetovao sledbenike da govor o protivnicima ne sme za cilj da ima istinu, nego izazivanje mržnje prema njima u cilju odvajanja njihovih pristalica. Ako je to, kao u Srbiji, oslonjeno na doktorske titule, još je bolje, jer će moći da prođe kao nauka. Tako i govor o nacionalizmu, tokom dosadašnje demokratske vlasti, koja se hvali tolerancijom i čiji intelektualci se „bore protiv govora mržnje”, ima za cilj izazivanje mržnje ili prezira prema nacionalistima i mobilizaciju što većeg broja na svoju stranu.

Konačno, kao što je priča o demokratiji već demonstracija demokratske vlasti i ulaznica u društvo demokrata „na dobrom putu” ka Evropi, tako je i s pričom o nacionalizmu. Pozitivno usvajanje priče protiv monstruozno oslikanog nacionalizma, uslov je da vam ona demokratska ulaznica uopšte važi. Ko hoće da bude demokrata, mora da bude antinacionalista. Nije stvar ni u tome da li ga ima ili ne, kao što nije stvar u tome ima li demokratije ili ne. I jednog i drugog ima i biće ih dok traje priča o njima. Sve je u simulacijama. Stvarnost više nema svog prava, ona *de iure* „ne postoji”.

Da vidimo kako stvari stoje u logički i teorijski pažljivijoj analizi. U ovom tekstu preduzećemo odbranu nacionalizma na dva načina: prvo, odbranićemo ga kao fenomen koji traži objašnjenje (na način *saving the phenomena*), a potom i kao legitiman stav ili opredeljenje.

Odbrana nacionalizma kao fenomena

Odbrana nacionalizma kao fenomena temelji se na istini da je u pitanju hronična istorijska i politička pojava u Evropi tokom poslednja dva veka. Uprkos tome, stav prema njemu manje više je identičan u evropskoj misli, kao stav potcenjivanja iz uverenja da je u pitanju „privremena”, patološka pojava. Zato nacionalizam spada u prvi red fenomena na kojima se otkriva arogancija modernog uma.

Zašto je nacionalizam tako žilav i zašto nikad nije priznat? I jedno i drugo može se objasniti polemičkim odnosima velikih ideologija. Problem se može formulisati na sledeći način:

- 1) sve velike ideologije su totalne, s pretenzijom na univerzalno važenje;
- 2) privlačne su jer donose konačne ključeve samoodređenja ili ljudskog identiteta;
- 3) svaka od njih se, takođe, predstavlja kao univerzalni ključ socijalne sinteze – marksizam – principom *socijalne pravde*; liberalizam – principom individualne *slobode i prava*; konzervativizam – principom zajedničke *prirode*;
- 4) ni jedna od njih nije u stanju da, svojim osnovnim principom, uspešno reši problem konstitucije zajednice (sinteze).

Problem je, međutim, u tome:

– što su principi koje sve tri zastupaju: *slobode i prava* pojedinca, *socijalne pravde* i održanja zajednice kao kolektivnog identiteta nacije – podjednako neophodni za konstituciju moderne države.

– S druge strane, upravo ta jednakost važenja principa dvojako je hronično onemogućena:

- a) *iznutra* – podređivanje se sprovodi na hijerarhijskoj skali vrednosti, koju svaka ideologija sadrži;
- b) *spolja* – njihovim polemičkim odnosima, podređivanje se sprovodi ishodom političke borbe.

Pošto svaka velika ideologija, u oba slučaja, svom principu potčinjava preostala dva, to ni jedna od njih:

- a) ne može da reši problem konstitucije stabilne zajednice;
- b) ni jedna ne može da izbegne da u posledicama trijumfa svog principa ne proizvede problemska polja na kojima će se obnoviti preostale dve.

Obrana nacionalizma kao fenomena, dakle, zasniva se na tezi da velike ideologije u svojim polemičkim uspesima postižu suprotno: proizvode ili obnavljaju pretpostavke postojanja poraženih ideologija! Potpuno sproveden liberalni princip ne može da ne proizvede problemsko polje socijalne pravde i opstanka nacije; sprovođenje principa nacionalne zajednice otvara probleme pravde i slobode; sprovođenje principa klasne pravde, otvara probleme nacionalne zajednice i slobode pojedinca. Istom logikom, aktuelni globalistički neoliberalizam obnavlja nacionalizam i socijalizam samim tim što dejstvuje protiv socijalne države i nacije.

Uz ovo, naravno, idu i parovi interesa. Liberalizam i konzervativizam su zajednički protiv komunizma; komunizam i konzervativizam dele radikalni stav protiv liberalizma; takođe, liberalizam i marksizam su u XX veku neprekidno uništavale nacionalizam, a opet, svojim dejstvom su mu obnavljali život. Zato je moguće ono što je vidljivo u aktuelno-političkom građanističkom diskursu: da se kritika nacionalizma pravi od floskula bivšeg komunističkog diskursa, samo što se umesto topoa „buržuj” ili „malograđanin”, stavi „narod”, „nacija” ili „nacionalista”.

Nacionalizam prema izloženom argumentu, nije varijabla hronološkog vremena i postojaće na način strukturnog obnavljanja sve dok se ne promene polemički odnosi velikih ideologija. Čuditi se nad nacionalizmom, zato što se javio „na kraju XX veka”, predstavlja amaterizam i izlive osećanja, a priča protiv tog fenomena na način ogovaranja i nipodaštvanja, ima učinak koliko i „lajanje na zvezde”.

Odbrana nacionalizma kao stava

Osnovu za prvu odbranu nacionalizma kao stava imamo u obrazloženoj istorijsko-političkoj činjenici njegovog postojanja kao fenomena. Ovim putem već smo dobili strukturni i negativan argument u prilog odbrane:

strukturni – zbog problema sadržanog u strukturi dveju preostalih ideologija;

negativan – zato što ovo strukturno opravdanje ne vodi logički nužno nacionalizmu kao pozitivnom stavu, nego pre racionalnom stavu kompenzacije pomenutih nedostataka dveju ideologija.

Nacionalizam ovako izveden ima status sredstva samo zbog nedostataka liberalizma i socijalizma. Utoliko ovo negativno određenje, kada je praktično sprovedeno, samo izgleda kao nacionalizam. U ovom slučaju, dakle, nacionalizam kao stav, ne tiče se supstancijalnog odnosa prema naciji, nego brige za racionalnost i uspešnost političke prakse.² To će reći da, strukturno gledano, nije moguće da racionalna i odgovorna politika države u jednom nivou ne bude nacionalistička.

Drugo. Za razliku od negativnog argumenta strukturne nužnosti u sledećem koraku izvodimo još dva argumenta odbrane, na osnovu ljudske slobode i s njom povezanih prava i društvenosti.

Pomenuli smo da nacionalizam određujemo u dimenzijama tri odnosa: prema svetu – što smo učinili u njegovom objašnjenju kao i istorijsko-političkog fenomena; prema sebi i prema Drugom. Ova tri odnosa preciziramo kao odnose poštovanja. Dakle, iz njih isključujemo ljubav (a time i mržnju) koja, uostalom, spada u vanpolitičku, privatnu sferu, dok poštovanje spada u javnu.

U dimenziji odnosa *prema sebi* – nacionalizam je neizbežna komponenta samoodređenja, kolektivnog i ličnog identiteta. Pojedinaac se na nju ne svodi, ali do nje itekako drži. U ovom odnosu nacionalna pripadnost je sentiment.

Drugu dimenziju određenja čini *uzajamni odnos sa Drugim*. Čak i ako u prethodnom slučaju poričem činjenicu svoje nacionalne pripadnosti i objavljam da se osećam kao anacionalni „građanin sveta” (čija je otažbina tamo gde god mu je dobro), to ne može da spreči Drugog da me nacionalno odredi. Iz te perspektive nacionalno određenje nije osećanje nego je – činjenica.

Ovo bi bio nov, relacioni argument u prilog svakog, pa time i srpskog nacionalizma. Naime, ako smo postavili tezu da je uzajamni odnos s Drugim neizbežan kao činjenica života države i društva (i pojedinca u njima) i ako smo taj odnos postavili na princip poštovanja, onda nužno sledi:

- a) neophodnost da Drugog poštujemo (iako ne moramo da ga volimo) bez obzira koje je nacionalnosti (i kada je deklarisan nacionalista);
- b) da po zahtevu principa uzajamnosti Drugom „odgovorimo” na njegovo određenje nas samih koje sprovodi, što je i on obavezan da učini prema nama, pošto i mi njega nacionalno određujemo.

Ovaj način određenja nije ništa manje značajan od prethodnog. Odnos s Drugim sadrži dijalektiku prava i dužnosti koja je od presudnog značaja.

2 U logici izložene odbrane nacionalizma moguće je razviti odbranu liberalizma vs konzervativizma i socijalizma, kao i odbranu socijalizma vs konzervativizma i liberalizma.

Tome uprkos primat prvog, a zanemarivanje drugog odnosa, proističu iz već pomenutih, primarnih stavova: *prezira činjenica sveta* (zbog čega je nacionalna pripadnost redukovana na „osećaj”, a eliminisan kao činjenica); i iz *prezira Drugog* – zbog čega je poništen princip uzajamnosti.

Izloženu argumentaciju možemo lako da prevedemo na striktno politički teren, preko teorije igara, pošto u svetu, i u politici, funkcionišemo samo u interakciji s drugima.

Sumirajući izložena određenja može se reći da je nacionalizam strategija staranja o sebi, na kolektivnom nivou u interakciji s drugim nacijama. U tom pogledu nacionalizam je davanje prednosti sebi i svome u odnosu prema Drugom u pitanjima opstanka (kontekstualno uzev, u slučaju rata, epidemije bolesti, elementarne nepogode, bele kuge, itd). Ovde je reč o brizi za naciju i državu kao osnovni okvir dovršenja konstitucije zajednice i promocije kolektivnih interesa. U tom pogledu, nacionalizam spada na ideologiju staranja o sebi, na isti način kao što čovek brine o svom opstanku, a ne opstanku komšija, s kojima je, inače, u dobrim odnosima. Mada sam opstanak, u normalnim okolnostima ne slovi visoko na skali vrednosti, nema sumnje da je stalna briga za uslove opstanka pokazatelj ozbiljnog odnosa nacije prema sebi.

Čemu apologija

Nacionalizam kao fenomen racionalno je braniti zato što kao činjenica postoji tokom moderne istorije, mada oholi mislioci to ne priznaju. Potrebno je braniti ga i kao stav:

- zato što bez nacionalizma nema dovršenja identiteta bez neurotičnih trauma;

- bez njegovog priznavanja kao legitimnog stava nema prosvećene i racionalne politike; i konačno,

- zato što narod koji ga nema, ostaje bez samopoštovanja, ozbiljnog i odgovornog odnosa prema sebi i Drugima, zbog čega je osuđen na nestajanje.

Da bismo to uvideli, izložićemo posledice suprotne, anacionalne građanističke pedagogije, kojoj su Srbi intenzivno medijski potčinjeni tokom poslednje dve godine.

Implicitan zahtev „eksperata” koji nacionalizam karikaturno skiciraju kao „ideologiju glupih” za koje pišu da kao „autoritarci”, sadomazohistički „obožavaju fikciju svoje nacije” i ne mogu da žive „bez rata s drugima, koje patološki mrže” – bio bi da se odrekemo nacionalnog identiteta u ime regionalnog i svetskog mira. Ovakva edukacija na delu je preko govora članova DOS-a i mnogih NGO – jedino u Srbiji!

Čak i kada bismo, nekim čudom, rešili da poslušamo lekcije ovakvog tipa, problem je u tome što se sve rešava jedino u odnosu prema sebi, dok ukupna pedagogija ne dodiruje odnos prema Drugom koji je, kao što smo odredili, jednako važna osa fiksiranja nacionalnog identiteta.

Anacionalizacija je u principu neostvarljiva, prosto zato što se ne temelji na dva pomenuta principa. Uz to njena puna realizacija, „u ime tolerancije, mira i prijateljstva”, s onu stranu licemerja, nalaže eliminaciju Drugog.

Drugog ne bi morao da „eliminiše” ili „denacionalizuje” nacionalista, pošto je, inače, kao „monstrum”, već potčinjen pedagogiji prevaspitavanja do lišavanja identiteta. Naprotiv, Drugog bi morao da „eliminiše” sâm pedagog proširenjem svoje procedure „denacionalizije” i na njega, pod uslovom da deluje iz uzvišenih namera i u jasnoj svesti o posledicama koje slede.

To znači da bi edukacija imala neku praktičnu vrednost jedino kada bi se istovremeno plasirala u svim balkanskim novostvorenim državama. To, naravno, nije slučaj. Pomenute lekcije iz anacionalizma dele se uglavnom u Srbiji i uglavnom Srbima.

Kako nas Drugi neizbežno nacionalno određuje, u cilju određenja svog identiteta (uz neophodnu razliku), tako nas – ukoliko drži do svog i našeg nacionalnog određenja – obavezuje da mu „odgovorimo” na istom nivou. Odnos poštovanja nalaže nam dužnost da se nacionalno odredimo zbog Drugog i drugih oko nas, a ne samo zbog sebe. (Ovu dimenziju gube iz vida sve tekuće priče o nacionalizmu.)

Ukoliko bismo insistirali na pojedinačnom ili univerzalnom („Ja sam samo čovek”), bio bi to znak naše oholosti prema Drugima i prema svetu. Prema tome, samoodređenje na osnovu dva principa (prema sebi i prema Drugom), kao uspostavljena uzajamnost isključuje proizvoljnost, jer se uspostavlja kao uzajamnost prava i obaveza/dužnosti.

Na osnovu ovog argumenta sledio bi zaključak: ako bi Srbi pod edukativnim dejstvom zastupnika „društva građana sveta” i mondijalističke zajednice anacionalnih NGO edukatora, rešili da ne budu Srbi, nego samo živo hodajuće ljudske univerzalije, ne bi samo pokazali da nemaju elementarnog samopoštovanja; nego bi, uz to, u odnosu prema nacionalno pluralizovanoj okolini postupali arogantno. To ne bi mogli da ostvare bez prezira činjenica sveta i drugih kao Drugih.

Anacionalna edukacija, u hroničnoj borbi protiv srpskog nacionalizma i u nastojanju da donese „prosvetljenje”, svojim dejstvom ljudima i načelno narodu (ili građanima):

Prvo, usađuje iste stavove na kojima se sâma temelji: stav arogancije prema Drugima (konkretno prema Srbima) i stav prezira činjenica sveta (usled čega, na primer, izostaje ratna kontekstualizacija događaja poslednje decenije). U paketu s tim po pravilu ide i stav oholosti (kao da s kritičarima sviće zora sveta) i ideološke isključivosti (tim pre što svojim površnim lekcijama u TV spotovima uči toleranciji).

Drugo, pomenuta pedagogija bi kao cenu imala ukinuće samopoštovanja i brige za sebe na kolektivnom nivou. To bi za Srbe (i svaku drugu naciju) bilo daleko opasnije od samog nacionalizma, tim pre što bi, usled arogancije prema Drugom, potenciralo njegovo nacionalno osećanje (usled potcenjenosti). Ako se, naime, pomenutom pedagogijom ukida srpski nacionalizam u smislu „opasnosti za druge”, istim putem se indukuje svačiji drugi nacionalizam kao „opasnost po nas”. Ova asimetrija neizbežna je posledica uspeha procedure: dok od Srba pravi „ovce”, sve okolne nacionalizme indukuje u vučjem liku – protiv koga se deklarativno bori. To će reći da borba protiv srpskog nacionalizma u Srbiji funkcioniše kao logistička

podrška svih okolnih nacionalizama (u čemu namere pedagoga nemaju nikakav značaj).³

Eto argumentacije zašto je građanistička anacionalna pedagogija, u ovom pogledu, duboko antisrpska; zato što je *anti* po svojoj proceduri – prema svakome koga pedagoški nastoji da zbrine.

Tekuća anacionalna pedagogija prema izloženim posledicama sadrži jedan kuriozitet. S jedne strane, njeni pripadnici u kritici napadaju ideju „nebeske Srbije” (koju ne razumeju, jer im usled arogancije i odsustva poštovanja Srba kao kolektivnog Drugog, do tog razumevanja nije ni stalo), a praktično (ili performativno) od ove musave i bedne Srbije „krive za sve” što se dogodilo (i što se nije dogodilo) prave „nebesku Srbiju” na balkanskom tlu.⁴

To znači sledeće: ako bi pedagogija u tako prosvetujućoj proceduri, uz nametanje supstancijalističkog i ekskluzivističkog morala – da budemo „moralno čisti pred Bogom”, kog inače edukatori po pravilu ne priznaju niti u njege veruju, pa tim pre mogu da nam ga kao Velikog Inkvizitora drže iznad glave – bila uspešna do kraja, mesta bi nam bilo jedino na nebu. Nema sumnje da bi se, verovatno, svi oko nas (uz asistenciju moćnika koji su nešto podalje) potrudili da nam u tome „pomognu”, pa da ostanemo bez države i bez teritorije.

Srbi, dakle, u odnosu na Druge imaju *pravo* da se drže svog nacionalnog identiteta (što spada u fond ljudskih prava). Uz to, u odnosu prema sebi, posredovano Drugim, imaju *dužnost* to da čine, zbog okoline koja čini isto (a ne zbog sebe). Prvim stavom pokazali bi da poštuju sebe, drugim da poštuju Druge.

Neuroza identiteta

Pored toga što međuideološki polemički odnosi političko stanje održavaju kao prirodno stanje rata, reflektuju se i u psihologiji u vidu neuroze identiteta. Dok je, zdravorazumski gledano, prirodno da se čovek oseća kao pripadnik naroda i nacije, preko medija se suočava s političarima i tzv. „eksperimentima” koji ga uveravaju da je to nazadno, primitivno i opasno.

Videli smo da je nacionalizam komponenta ličnog identiteta u odnosu prema sebi. Dakle, kao pojedinac – on je neponovljiv individuum s *pravima*, kao pripadnik klase, sloja ili profesije ima prvi nivo socijalnog identiteta unutar socijalne grupe, kao pripadnik nacije ima drugi nivo identiteta unutar kulturno-jezičke nacionalne grupe. U odnosu prema ove dve poseduje više obaveza, koliko na nivou individualnosti poseduje prava.

Samo preko ova tri nivoa moguće je dostići četvrti stepen identifikacije, na univerzalnom nivou (ka kome svi težimo) „građana sveta” ili „čoveka

3 Problem o kome je reč, preveden u idiom teorije igara kaže da se Srbi, pomenutom pedagogijom drže u odgovarajućoj varijaciji „dileme zatvorenika”, sa svim rizicima koje sadrži.

4 Ovu ideju, da antinacionalistička, građanistička imondijalistička inteligencija, svojim diskursom praktično na nama kao eksperimentalnim zamorčićima realizuje ideju „nebeske Srbije”, dugujem kolegi Zoranu Obrenoviću. Reč je o tome da se ona ideji ruga deklarativno i ne tretira je ozbiljno, dok u praksi ili performativu ista ideja figurira najozbiljnije kao eshatološki plan koji smisaono povezuje njihovu inače disperzovanu praksu, unikatnu samo po tome što nema pandana gotovo ni u jednoj zemlji u Evropi.

kao čoveka”. Poenta je u tome što se ni jedan nivo ne može „preskakati”, pošto nije moguće neposredno s individualnog dostići univerzalni nivo.

Politička kultura: od „kamene sekire” do inteligentnog čipa

Pošto svaka ideologija poseduje deficite koje mogu da kompenzuju preostale dve, to racionalni odnosi među njima mogu da budu samo odnosi komplementarnosti, a ne sukoba. Značaj odnosa ovakvog karaktera bio bi dalekosežan:

Prvo, u skladu s izloženim, samo je na principu komplementarnosti ideologijâ moguć čovek sa stabilnim identitetom, oslobođen žarišta neuroze i histerije.

Drugo, tek na osnovu principa komplementarnosti moguć je obrazovan čovek politike. Bilo bi, naime, moguće povezivanje diferenciranih stavova u sledećem rasporedu: racionalno je biti liberal u *politici* i pitanjima individualnih sloboda i prava u državi; racionalno je zalagati se za socijalnu pravdu i socijalnu državu u sferi *ekonomije* (čak i ako smo za slobodno tržište), kako liberalizam ne bi završio u socijaldarvinizmu, a život zavisio od dubine džepa; racionalno je biti nacionalista u sferi *etike*, kulture i međunarodnim odnosima, gde su države jedino respektabilni subjekti politike.

Iz perspektive naših rezultata sledilo bi da je rasprava o političkim opcijama, vođena u ekstremima apsolutnog isključivanja, simptom političke neobrazovanosti i logičko-teorijskog primitivizma. To je, tokom XX veka, karakterisalo pripadnike sve tri ideologije. I danas pripadnik svake od njih preostala dva protivnika tretira kao neprijatelja i u cilju eliminacije skicira ga karikaturalno, vulgarizujuće i s maksimalnom investurom negativnih emocija i manihejskih (crno–belih) crta.

Ako takva logika i ponašanje za ceo XX vek nigde nije dovela – bar u tom smislu što su sve tri ideologije svojim isključivostima i dalje u igri – onda bi viši stepen političkog obrazovanja uključivao skraćanja njihovih inače neopravdanih maksimalizama i princip komplementarnosti kao osnov njihovog povezivanja. Time bi bio omogućen racionalan odnos među njima, koji bi sa svoje strane, praktično omogućio političko civilizovanje. Političko ponašanje se ne bi manifestovalo po principu narcizma („Ogledalce, reci mi ko je najbolji na svetu”) – kao što je danas slučaj – nego po principu praktične demonstracije tolerancije, na osnovu osvedočenog poštovanja Drugog, bez obzira na njegovo ideološko i političko opredeljenje. Konačno, ovi novi odnosi praktično bi doprineli smanjenju i eliminaciji svakog, pa i nacionalnog ekstremizma.

Dosadašnja isključivost velikih ideologija održavala je političku kulturu na nivou „kamene sekire” (bilo da je u pitanju crveni čekić, bez srpa, ili „Tomahavk”). U tom pogledu evropska politička svest zaostaje za realnim procesima integracija, a anahronizam srpsko-demokratskog, građanističkog establišmenta pokazuje se kao njen izdanak. S druge strane, politička komplementarnost značila bi skok do političke kulture „inteligentnog čipa”, koji bi, na osnovu iskustva uzaludnosti ideoloških polemika, održavao odnose kooperativnosti, neophodne logici tekućeg evropskog ujedinjavanja.

Pobornici „Zvanične verzije”

Mirjana Vasović

U nedavnoj raspravi o mogućnostima i načinima dolaženja do istine o sukobima na tlu bivše Jugoslavije i njihovim najtežim posledicama – ratnim zločinima – održanoj u organizaciji jugoslovenske Komisije za istinu i pomirenje, u Sava centru – ponovo su se ispoljile, suštinske, gotovo nepremostive, razlike u gledištima. Stanovišta onih koji su od početka nepoverljivo gledali na osnivanje Komisije – unapred joj osporavajući (redom) *pravo* na istraživanje istine uopšte, a zatim legitimitet, svrsishodnost i nepristrasnost – ostala su nepromenjena, a njihove sumnje dodatno ojačane. Predstavnicima civilnog društva, tj. onih nevladinih organizacija koje se već godinama bave obelodanjivanjem drastičnih slučajeva kršenja ljudskih prava, ratnog prava i zločina protiv čovečnosti, počinjenih na ovim prostorima, predstavljeni projekti, i još više *metodologija* kojom se Komisija za istinu rukovodi, bili su sasvim su dovoljna potvrda mišljenja da to nije „pravo mesto za utvrđivanje istine”, kao i da ozbiljne namere u tom ciju uopšte ne postoje. Članovima Komisije pripisani su „isprazni akademizam”, „neopravdana sporost i odugovlačenje” u radu, težnja ka uspostavljanju „veštačkih ravnoteža” i, sledstveno tome, neiskrenost u nastojanjima da se otkriju i javnosti saopšte stvarne razmere i akteri zločina nad civilnim stanovništvom koji su u toku protekle decenije pratili međuetničke sukobe u nas.

Predstavnici nevladinih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava zagovaraju pragmatski pristup ovoj stvari: neposredno obelodanjivanje „nepobitnih činjenica” o masovnim zločinima koji su počinjeni sa srpske strane. „Srpska strana rata” je osnovno što tragaocze za istinom i pomirenjem treba da interesuje pošto je, prema njihovom uverenju, „počistiti ispred svoje kuće”, u moralnom smislu, superiorno načelo. To se, ujedno, prihvata kao superiorno metodološko načelo u procesu otkrivanja istine, pošto se polazi od toga da se samo onaj koji argumentuje protiv svojih najboljih interesa može smatrati dovoljno ubedljivim i dostojnim poverenja. Oni smatraju da ma kakvo bavljenje istorijskim, političkim, socijalno-psihološkim itd, aspektima i okolnostima pod kojima su se zločini odigravali samo bespotrebno usložnjava, inače, jednostavnu sliku. To odlaže i otežava proces suočavanja srpske javnosti sa istinom o sopstvenim zlodelima, koje predstavlja neophodan preduslov međuetničkog pomirenja. Sa stanovišta Istine takva analiza je ne samo zamagljujuća, već i sasvim izlišna, pošto već postoji „validna dokumentacija sa terena”, koja ono što se dogodilo (a što je, inače, „poznato i celom svetu”) čini „belodano jasnim” i „očiglednim”. Sve što preostaje jeste da

1 CLDS i Fakultet političkih nauka, Beograd

se ta „očiglednost” *potvrdi i prizna*, da se „ovoj sredini” ona nedvosmisleno predoči, kako bi, tek u tom suočenju sa „činjenicama zločina”, bilo moguće doći do sveopšte katarze, odgovornosti, a po nekima, i do „denacifikacije” Srbije. Svako drugo i drugačije gledište, pa i pokušaj preispitivanja „onoga što je već poznato”, ne skriva, u stvari, ništa drugo do nameru njihovog zataškavanja i opravdavanja.

Svoj analitički, „akademski”, pristup članovi Komisije za istinu i pomirenje, uzaludno, obrazlažu time da iza „očiglednosti” zločina, „na terenu”, stoje neki politički, društveni i psihološki procesi bez čijeg proučavanja nije moguće shvatiti ni šta se zaista dogodilo, niti ko je sve za to odgovoran. „Kopanje” po arhivskim dokumentima i ispitivanje uloge međunarodnih faktora imaju značaja upravo stoga što se pretpostavljaju da neposrednim i očiglednim aktima nasilja, „na terenu”, katkada prethodi skriven i dugotrajniji proces *autorizacije zločina* koji, upravo u interesu istine, ne sme da ostane neobelođanjen. Usmeravajući i dajući značenje pojedinačnim ljudskim postupcima, određena politika (ili politike) priznatih autoriteta, odnosno specifična društvena klima, ideologija i sl. – baš koliko i neposredan poriv ili naredba – mogu da stvore uslove pod kojima mnogi univerzalni moralni principi koji uređuju ljudske odnose prestaju da važe. Oni doprinose uspostavljanju *različite vrste moralnosti* – vezane za dužnost vojnika da se pokori naredbama pretpostavljenih, pripadnika grupe da se povinuje opštevažećim normama, patriote da iskaže lojalnost svojoj državi „bila ona u pravu ili ne”. Proučavanje uloge medija, odnosno sadržaja raširenih socijalnih stereotipa i predrasuda, neophodan su sastavni deo ove analize pošto otkrivaju skriveni proces *posredovanja* takvih poruka kojima se akti nasilja eksplicitno naređuju, implicitno ohrabruju, automatski odobravaju, ili „tek” ne osuđuju – čime se povećava spremnost običnih ljudi da u njima učestvuju. Najstravičniji zločini, tako, mogu biti predstavljeni javnosti kao „pravična osveta”, deo normalne vojne rutine, ili „prirodan” odnos prema neprijatelju koji se ne smatra pripadnikom ljudske vrste i na koga se, stoga, ne moraju primenjivati zakoni civilizovanog sveta. Iznošenje u javnost pojedinih svedočenja i svedočanstva o neposrednim iskustvima ljudi, kao treći krug istraživanja istine o zločinima, ima, pre svega, moralnu dimenziju. U tom smislu, svako svedočenje se može smatrati podjednako validnim. Ali, ako se uzimaju kao „dokazi” nečije „krivice” ili „nevinosti”, moraju da se stave u određen interpretativni kontekst koji će odrediti stvarnu meru njihove „istinitosti”.

Ako se ostave po strani izrečene kvalifikacije i spekulacije, glavne tačke razmimoilaženja (između opisanog „konfirmativnog”, odnosno „analitičkog” pristupa) mogu se svesti na dva osnovna pitanja, tj. moralno-filozofske dileme: prvo, da li istina može biti verodostojna iako nije celovita i, drugo, blisko povezano sa tim, da li je potrebno, i kako je moguće povući granicu između znanja i značenja, realnosti i njenih već „učitanih”, nametnutih tumačenja – između „očiglednosti” i „istine”?

Ima neke začuđujuće protivrečnosti u činjenici da su najistaknutiji zagovornici zaštite *univerzalnih* ljudskih prava i osude zločina protiv *čovečnosti*, istovremeno, među onima koji zdušno podržavaju praksu „etnifikacije”

zločina „na terenu”. U javnoj promociji svedočenja i svedočanstava o žrtvama međuetničkih zločina na prostoru bivše i sadašnje Jugoslavije napravljena je neravnoteža koju nikakav princip „čišćenja, najpre, ispred svoje kuće” ne može moralno da opravda. Ova neravnoteža još više je naglašena odsustvom (političke) volje za preduzimanjem sličnih akcija „čišćenja” u nekim drugim „dvorištima”. Selektivan pristup u prikazivanju posledica zločina počinjenih nad civilnim stanovništvom i njihovoj osudi, u suprotnosti je, pre svega, sa osnovnim načelom humanosti, pošto se nejednako odnosi prema jednakoj, ljudskoj, patnji. Ukoliko se razdvajanje žrtava po etničkom principu, diktirano „logikom” emocija, može (psihološki) razumeti kada je reč o rođacima, saplemenicima i samim žrtvama nasilja, to predstavlja sasvim – etički i logički – neprihvatljiv i kontraproduktivan „metodološki put” kada je reč o onima koji se pozivaju na Istinu, Odgovornost i, iznad svega, na Pomirenje. Etnički kriterijum kategorizacije žrtava podrazumeva, naime, primenu istog principa pri žigosanju „zločinaca”. Ako se, u sukobu dveju etničkih grupa, pripadnici jedne konstantno predstavljaju kao isključive (stvarne ili potencijalne) „žrtve”, onda to ne znači ništa drugo do upiranje prstom na pripadnike suparničke nacije kao na jedine (stvarne ili potencijalne) „zločince”. Stereotipizacija ljudi u kategorijama „apsolutnih žrtava” i „apsolutnih zločinaca” čini svako ozbiljno traganje za istinom o onome što se u njihovim međusobnim odnosima događa (ili se dogodilo) sasvim izlišnim. Stereotipna predstava o jednima kao „dobrim”, a drugima kao „zlim”, ima tendenciju da sama sebe potvrđuje i sama sebe reprodukuje, ma o čemu da je reč, upravo zato što utiče na selektivno „propuštanje” prvenstveno onih informacija koje se dobro uklapaju u stereotip. Bilo da je reč o odnosu između pojedinaca, ili o sukobu između grupa u celini, socijalni stereotipi, koje uvek prati jak emocionalni naboj, u velikoj meri određuju ono na šta će se usmeriti pažnja, šta će se videti, šta biti zapamćeno a šta izostavljeno i, najzad, kako će sve to biti protumačeno. Može se, stoga, sa sigurnošću pretpostaviti da će, posebno u okolnostima kada postoji nesaglasnost o činjenicama ili manjak informacija, upravo predubeđenja ove vrste usmeravati potragu za „ubedljivim dokazima” o „pravim krivcima” – potragu koja ima sve pretpostavke da se okonča uspešno. To, razumljivo, utiče na krajnju, manihejski obojenu sliku i pojednostavljeno tumačenje složenih uzroka, toka i posledica dramatičnih događaja i situacija koji prate međuetničke sukobe – od Markala I do Markala II, od Sarajeva do Srebrenice, od Vukovara do Račka. Što sve, suprotno namerama onih koji bi da mire zavađene, obezbeđuje „opravdanje” za rastuće neprijateljstvo i svaki vid revanšizma.

Širenje stereotipnih predstava o pojedinim nacijama od strane upravo onih koji se bave zaštitom ljudskih prava čini se potpuno disfunkcionalnim sa stanovišta istine i međuetničkog pomirenja, ali se, sa stanovišta *pripisivanja odgovornosti*, pokazuje kao izuzetno korisno. Svojevršnom etnifikacijom žrtava i zločinaca teret odgovornosti za počinjena zlodela ne stavlja se na pojedince, pa ni na pojedinačne Srbe. Ne pripisuje se, eventualno, ni određenom skupu mogućih neposrednih aktera (na primer, u slučaju Srebrenice – pripadnicima Vojske Srpske, odnosno bosanskim Srbima). U ideji da se celokupna

srpska javnost mora „suočiti sa srpskim zločinima” i na taj način proći svojevrsnu kolektivnu „katarzu”, sadržana je implicitna pretpostavka o odgovornosti srpskog naroda u celini – svih pripadnika istog „plemena” ili iste vrste, cele jedne kategorije ljudi. Ovakav zahtev izražava, tako, načelo *kolektivne odgovornosti* u svom najekstremnijem vidu.

Ništa manje nije sporan ni pristup koji istinu o zločinima zasniva na pukoj „očiglednosti” njihovih *posledica*. Predočavanje srpskoj javnosti „činjenica”, izvan konteksta, bez „nepotrebnih” ispitivanja ili tumačenja okolnosti pod kojima su zločini uopšte bili mogući i pod kojima su se zaista dogodili, u funkciji je njihove bespogovorne „potvrde” i „priznavanja”. Posledice zločina koje su Srbi počinili, tvrdi se, u toj su meri očigledne i drastične da ne zahtevaju objašnjenje, niti ostavljaju bilo kakvu sumnju u ono što se zaista dogodilo. Nikakva analiza političkog, istorijskog ili demografskog konteksta ili situacije ne može tim „činjenicama zločina” ništa da doda ili oduzme, a ne može ni da ih opravda.

Insistiranje na tome da se javnosti jednostavno predoče „validni dokazi sa terena” koji su nesporni, jer su očigledni, (ubijeni ljudi, spaljene kuće, razrušeni gradovi i bogomolje), može imati opravdanje ukoliko se, sa humanističkog i etičkog stanovišta, želi da sudi (o) zločinu „kao takvom”. Ali, u tom slučaju nije dozvoljeno nikakvo razvrstavanje zločina (žrtava ili zločinaca) po etničkoj pripadnosti i traganje za „krivcima” samo na jednoj strani. U protivnom, kako je iskustvo pokazalo, korišćenje kriterijuma „očiglednosti”, selektivno i izvan konteksta date situacije, može da bude ne samo neproaktivno sa stanovišta istinitosti, već da posluži u svrhu manipulacije i puke propagande. Ona upravo i pretpostavlja pervertirano zaključivanje, od posledica ka uzroku, i verifikaciju „dokaza” i pre isleđivanja.

Onima kojima je stalo do istine jasno je da nijedna „očiglednost” nije tek tako „data”. Ona, po pravilu, ima svoju „prošlost” i već učitano, skriveno značenje koje crpe iz specifičnog socijalnog, kulturnog, političkog itd, konteksta. U to šta smatramo „očiglednim”, posebno u ovakvim konfliktnim situacijama, utkana su već mnogobrojna tumačenja i pitanje je zašto se, pod istim uslovima, neki od nas opredeljuju za jedno, a ne za neko drugo. Da se ne zavaravamo: „borac za slobodu” ili „terorista”, „opsada” ili „odbrana” Sarajeva, „oslobodilac” ili „okupator” Kosova, „zločin” ili „kolateralna šteta”, „masakr” ili „pravedna osveta” – nemaju apsolutnu „očevidnost”, već su snažno opterećeni *značenjem* koje im daje određeni okvir interpretacije – bilo da je to sistem vrednosti, stereotip, ideologija, politika ili mit. Da li ćemo ta značenja prihvatiti „zdravo za gotovo”, ili interes istine i skrupuloznost njenih zagovornika zahteva da se taj okvir, bar, odredi? Pri tom, naravno, valja imati u vidu da svaka „očigledna istina” o zločinima uvek ima i svoju „budućnost” – kroz uticaj ne samo na dalje socijalno iskustvo, već i (re)akciju društva – kako je to slučaj uvođenja sankcija, odnosno bombardovanja Jugoslavije ubedljivo pokazao.

Kada je reč o istini u funkciji međuetničkog pomirenja, imamo, takođe, problem konteksta. Ne možemo u potpunosti da razumemo šta se desilo u Srebrenici, ako ne znamo ono što je tome prethodilo u Skelanama, Bratuncu

ili Kravicama (danas, kao i pre 60 godina). Iznošenje ove istine ne podrazumeva da se zločin, pa i onaj koji je možda počinjen iz osвете, može pravdati. Šta više, to otvara prostor da njegovim akterima emitujemo „poruku” da je zločin – zločin i kada je počinjen u ime „pravedne” osвете. S druge strane, ova istina može, možda, da razobliči i predupredi širenje neke implicitne „teorije uzročnosti”, stereotipije koja bi ustvrdila da su Srbi „inherentni zločinci” koji, eto, „iz čista mira” ubijaju nedužne Muslimane (odnosno obratno). Upravo suprotno onome što čini „istina” o „pobunjenim Srbima” u Hrvatskoj, čiji je progon samo „posledica loše (Miloševićeve) politike” (kako je objavljeno u feljtonu napisanom na osnovu izveštaja Fonda za humanitarno pravo) – koja implicira da je počinjen zločin nad njima samo „normalna reakcija” i „odbrana” jedne ozbiljne i uređene države. Ili „teorija” o sudbini otetih i ubijenih Srba sa Kosova kao posledici izolovanih reakcija i emocionalnih izliva nekadašnjih žrtava srpskih zločina. Prećutati žrtve jednih, ne mora da znači veći pijetet prema žrtvama drugih. Ali, zato, obelodanjivanje zločina isključivo jedne strane u sukobu, automatski podrazumeva umanjenje značaja zločina koji je počinila druga strana i opravdavanje svakog njenog budućeg „prava na osvetu”. A to znači odsustvo pomirenja i nastavljanje spirale nasilja.

Nepomirljivost sa kojom pojedini predstavnici civilnog društva zastupaju svoja stanovišta i afektivnost koja je prati, ukazuje na to da se ni ova rasprava o istini i pomirenju ne shvata kao čisto „akademsko” pitanje, ali ne ni kao čisto „etičko”. Izgleda da se izneta argumentacija ne tiče toliko problema istine, ili problema pomirenja, koliko – problema (istorijske) odgovornosti. Ona je već duboko zašla na teren ideološkog tumačenja događaja, a time i političke instrumentalizacije. Kojoj verziji istine se prikloniti? Na koga će biti prebačeno breme odgovornosti za rat i raspad Jugoslavije u datom odnosu političkih snaga? Biće da je reč, ipak, o opredeljenju za jedan određeni vid „očiglednosti” koja podržava posebnu, danas *dominantnu*, teoriju uzročnosti. Takvu, koja nametnuta politička rešenja „sa terena” treba da predstavi kao pravedna, a trenutni poredak, tj. odnos političkih snaga, kao nepromenljiv. Uopšte i nije reč o Istini, već o protežiranju jedne nove *Zvanične verzije istorije* čijim se prihvatanjem samo „kupuje” socijalna ulaznica za određene društvene i političke krugove.